

ERDÉLYI GABRIELLA

Bakócz Tamás és a szerzetesrendek

(Esettanulmány)

A Rába menti Körmend mezőváros piac-terén egy régi, feltehetően IV. Béla király által alapított kolostor állt a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templommal. Lakói az 1260-as évek óta – a rendbe olvadó vilhelmiták örököseiként – a harmadik nagy hazai kolduló rend tagjai, az Ágoston-rendi remeték voltak.¹ 1517 májusában azonban Bakócz Tamás prímás, bíboros-legátus ítélete értelmében klastromukat át kellett adniuk az obszerváns ferenceseknek. Az ágostonosok a döntés ellen azonnal Rómához apeláltak. X. Leó pápa ekkor az ügy kivizsgálását rendelte el. Az érintettek először Budán szóban, illetve okiratok bemutatásával érveltek igazuk mellett, amit egy Körmenden lefolytatott tanúkihallgatás követett. A szemben álló felek mindezek során nemcsak másként értelmezték a per tárgyát képező közelmúltbeli eseményeket, hanem gyökeresen mást is állítottak: a vádlottak határozottan tagadták az ellenük felhozott vádakát.

Az eltávolított ágostonos barátok panaszaira a vizsgálatot elrendelő pápai irat alapján következtethetünk:

A Boldogságos Szűz körmendi kolostorának szerzetesei és perjele részéről nagy panaszkodás közepette adták elő nekünk, hogy jóllehet mindenkor jól, csendesen és tisztességesen éltek, valamint, hogy kolostoruk emberemlékezet óta Szent Ágoston szerzetéé és szerzeteseié volt, s hogy a legcsekélyebb törvényes ok sincs és nem is lehet, amely miatt az említett perjelt és szerzeteseket meg kellene fosztani ősi otthonuktól. Szeretett fiunk, Tamás, a Sanctus Martinus in Montibus-templom esztergomi bíborosa, különleges megbízatással rendelkező magyarországi legátusunk azonban, ismeretlen okból, talán Szent Ferenc némely obszerváns szerzetesének sugallatára, azon ürügy alatt, hogy a körmendi Boldogságos Szűz említett perjele és szerzetesei kolostorukban az imaórákat nem mondták el, az istentiszteleteket nem tartották meg úgy, ahogy kötelesek voltak, elrendelte, hogy a Boldogságos Szűz Szent Ágoston rendjéhez tartozó szegény perjelét és

1 A kolostor helyére ld. *Tóth István György*: Körmend alapítása. A város alaprajza a 17. században. Századok 113(1979) 646.; *Koppány Tibor*: Körmend városának építéstörténete. Körmend, 1986. (Körmendi Füzetek. Új sorozat) 13–14. és 23. A városra újabban ld. még: Körmend története. Szerk. Szabó László. Körmend, 1994. A szerzetesekre: *Bándi Zsuzsanna*: Ágostonos remeték Körmenden. Vasi Szemle 33(1979) 359–366.

szerzeteseit, mint nekünk jelentik, nemcsak nekik maguknak, hanem Szent Ágoston egész rendjének valós és szerfölött nagy kárára s gyalázatára kolostoruktól megfosszák, majd ennek birtokába Szent Ferenc rendjének némely obszerváns szerzetesét helyezték.²

Az Ágoston-rendiek egyrészt azt állították, hogy Bakócz példás életük ellenére, indokolatlanul vette el a kolostorukat, amire az obszerváns ferencesek vetették rá. Eltávolításukat tehát a ferencesek erőszakos akciójának tekintették: „az obszervánsok ereje és hatalma által [...] lettek kidobva” – fogalmazott az ügyvéd feladatát ellátó Kolozsvári Mihály, ágostonos váci perjel Körmenten. Ezen túlmenően mind a pápa előtt, mind a hazai vizsgálat során azt hangsúlyozták, hogy mivel rendjük kizárólag a pápa és a rend generálásának joghatósága alatt áll, vagyis az esztergomi érsek hatáskörén kívül esik, az érsek ellenük indított eljárása jogtalan és érvénytelen.³

A körmendi tanúkihallgatás a továbbiakban úgy zajlott, hogy a ferencesek képviselői írásba foglalták azokat a vádpontokat, amelyeket azután tanúkkal próbáltak bizonyítani. Az ágostonosok kihágásainak felsorolását záró hetedik pont így hangzott: „mindaz, amit állít, összességében és külön-külön is igaz, s róluk azon a vidéken ez volt és ma is ez a közvélekedés (*publica vox et fama*)”.⁴ A vád tehát az Ágoston-rendiek vétkes életének közismertségén nyugodott. A kánonjog az ilyen eljárást, szemben az *ordo iudiciarius*szal, amely mindkét fél szemtanúinak eskü alatt tett kihallgatásával járt, *ordo per notorium*ként ismerte.⁵ Ebben az esetben a vétkek bizonyítása helyett elég volt azok közismertségét igazolni, s erről szemtanúk hiányában a közösség bármely tagja számot adhatott. A körmendi plébánián összehívott 49 férfi e „hírközösség” – a körmendiek és a környékbeliek – soraiból került ki. Feladatuk az Ágoston-rendiek vétkeinek és e vétkek közismertségének megerősítése volt, kiállításuk pedig a felperes kötelessége. Az alperesnek egyrészt csak az utólagos tiltakozás lehetősége jutott, másrészt viszont alkalma nyílt arra, hogy a tanúk személyére és a kihallgatás módjára vonatkozó, a bírácoknak útmutatással szolgáló előírással igyekezzen a vizsgálat törvényességét a saját védelmében minél jobban biztosítani. Az ágostonosok is összeállítottak egy ilyen kérdőívet (*litterae interrogatoriae*). Eszerint a

2 X. Leó pápa mandátuma Szatmári György pécsi püspöknek. Biblioteca Apostolica Vaticana, Fondo Barberiniani Latini (= BAV Barb. Lat.), vol. 2666, fol. 4v–5v.

3 Attádi Márton, *iudex remissorie* törvényszéke előtt az Ágoston-rendiek tiltakozása: „Alias protestatur de gravamine et appellando etc. et nunc pro tunc et tunc pro nunc ad sanctissimum dominum nostrum Leonem decimum sanctamque apostolicam sedem in hiis scriptis provocat et appellat [...] subiciens se et sua ac principalium suorum ipsamque ecclesiam et conventum sive monasterium Beate Marie Virginis de Kermend ordinis Heremitarum Sancti Augustini ipsumque ordinem totum tuitioni et protectioni ac manutentioni sanctissimi domini nostri et sancte apostolice sedis prefatorum et protestatur de nullitate et nullitatibus et aliis omnibus et singulis in similibus solitis et consuetis etc.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 24v–25r.

4 Series articulorum per magistrum Martinum de Wyhel productorum, BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 17v.

5 James A. Brundage: *Medieval Canon Law*. London–New York, 1995. 120–153.

tanúknak esküt kellett tenni arra, hogy nincsenek a ferencesek vagy a földesúr által ajándékkal vagy bármiképp megvesztegetve vagy megfélemlítve. Ez a mozzanat nemcsak a szentszéki, hanem a nemesi perjog szokásainak is megfelelt, s nyilván azért volt rá szükség, mert a tanúkat gyakran megvesztegették, amint ezen a Tripartitum szerzője, Werbőczy István is hosszasan kesergett.⁶

Az Ágoston-rendiek azonban nemcsak a tanúk objektivitásában kételkedtek, de az eljárás alapját képező *notorietas* hitelességét is kétségbe vonták. A hetedik pontra felelve annak a gyanújuknak adtak hangot, hogy a *fama publica* rosszindulatú, az ágostonosokra irigy és alacsony állású emberektől származik (*a malivolis et vilis condicionis hominibus seu emulis et invidentibus fratribus*), illetve mesterségesen gerjesztették a ferencesek erőszakos betolakodásának igazolására (*fama et vox fuerit arte inducta et sollicitata ad finem prefatum, ut spolio predicto color aliquis daretur*). Tehát azt sugallták, hogy az ellenük indított eljárásnak nem a saját mulasztásai és az ezek nyomán formálódó elfogulatlan közvélemény, hanem ellenfeleik manipulációs tevékenysége és a rosszindulatú pletyka az alapja.

A másik oldal – Bakócz és emberei – megfogalmazásában fellépésük célja a kolostor *reformatiója*,⁷ a felbomlott vallásos közösségi élet helyreállítása volt. A tanúknak felolvasott vádpontok (*articuli*) szerint ugyanis a kolostor – az alapító király szándékaival ellentétesen – hol üresen állt, hol egy-két szerzetes lakta. Az istentiszteleteket így az Ágoston-rendiek hiányosan, vagy egyáltalán nem végezték el. A kolostori épületek és a templom hanyagságuk folytán romossá vált. Kocsmába jártak, ahol paraszttal együtt ettek-ittak, de előfordult az is, hogy részegen szó-, majd ütésváltásba keveredtek. Végül pedig attól sem riadtak vissza, hogy gyanús és rossz nőekkel érintkezzenek, őket a kolostorba bevigyék.⁸ Bakócz ebben a helyzetben a *reformatio* eszközét az obszerváns kolduló rendiek bevezetésében látta. Ezt pedig – amit a szentszéki bírák is megerősítettek – az ehhez szükséges autoritással és megfelelő eljárás kíséretében hajtotta végre.⁹

6 „De fájdalom! ez idő szerint, amidőn a gonoszságban annyira bővelkedünk, és sok emberben nemcsak meghűlt, de ki is aludt a keresztény szeretet, igen sokan nem olyan renddel és móddal tesznek bizonyosságot, amint a dolgot ők maguk tudják, hanem piszkos és fertőzött lelkiismerettel a fel- vagy alperesnek, aki tudniillik rájuk hivatkozott, parancsa és akarata szerint. S hogy ez eképpen történik, azt magam is tapasztaltam.” Werbőczy István Hármaskönyve. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1897. (Magyar Törvénytár) II. rész, 27. cím. Az egyház a szószekekről buzdította a laikusokat a hamis tanúbizonyosság kerülésére, ld. A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Közzéteszi: Solymosi László. Bp. 1997. 72.

7 „et propterea te domum ipsam modo in totum aliis cuiusvis alterius ordinis fratribus mendicantibus ac sub regulari observantia viventibus per te in ibi introducendis *reformetur*, cupere tuis sumptibus ac in ea notabili exposita pecunia instaurare.” X. Leó felhatalmazása a reformra, 1513. szept. 17. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 11rv.

8 Újhelyi Márton ügyvéd által összeállított kérdőpontok. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 16v–17v.

9 „Cum igitur clare ex sententia reverendissimi domini legati, contra quam nihil obiciebatur, idem auditor cognovisset dictos fratres heremitas non defacto, sed iuris ordine servato domo ipsa privatos”. Szatmári jelentése a pápának, 1518. jún. 18. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 1rv.

Összefoglalva: az Ágoston-rendiek eltávolításuk háttérét a szerzetesrendek közötti rivalizálás számukra hátrányos fejezeteként értelmezték. Kolostoruk elvételét egy koncepciós (vagyis hamis ürüggyel indított és törvénytelenül zajló) eljárás leple alatt folytatott erőszakos cselekedetként állították be. A vád – egyben a hatalmat megtestesítő fél – ezzel szemben a kolostor megfelelő vallásos indokkal és jogszerűen lefolytatott reformjáról beszélt. A lényeges különbség pedig számukra ez esetben nem az ágostonos és a ferences rend között húzódott, hanem a konventuális és obszerváns szerzetesség két nagy tábora között.

Az Ágoston-rendiek érvei – nem feledve, hogy ezeket aktuális érdekeik és céljaik, vagyis kolostoruk visszaszerzésének vágya határozta meg – több szempontból is méltán keltik fel az utólagos szemlélő érdeklődését. Az egyik ilyen tényező Bakócz Tamás személyisége és pályája. Alacsonyról magasra ívelő pályája, kitartása, győzni akarása az egyén önérvényesítésének reneszánsz ideálját testesíti meg.¹⁰ Az érsek tudatosan az olasz humanizmus és a reneszánsz főpapság normái és szokásrendszere jegyében alakította identitását. Hatalma szimbolikus konstruálásának és megjelenítésének minden lehetséges eszközével élt. Az esztergomi bazilika kápolnája, amelyet élete fő művének és egyben sírhelyének szánt, a reneszánsz legcsodásabb itáliai remekeivel vetekszik. A reneszánsz hazájában is a tanulni vágyó fiatalok, humanista tudósok bőkezű pártfogójaként tartották számon.¹¹ Gazdagságát bemutató római bevonulásával pedig sikerült mindenkit meggyőznie arról, hogy annak ellenére, hogy nem itáliai születésű, méltó és alkalmas Szent Péter trónjának elfoglalására.¹² Magas szinten űzött nepotizmusa szintén az itáliai normák és társadalmi elvárások jegyében fogant. Bakócz négy rokonát juttatta főpapsághoz, és közülük hármat magas állami tisztséghez.¹³ A társadalmi mobilitás ezen elfogadott csatornájának spirituális csúcsmódja a pápai nepotizmus volt: a bíborosneposi intézményen keresztül a korban tendenciaszerűen alulról feltörekvő pápák óriási egyházi vagyont juttat-

10 A reneszánsz emberről vallott központi fogalmai, a *virtus* – vagyis a személyes érdem – és a *fortuna* Bakócz emlékérméjének központi szimbólumai. Ezen a szerencse istenasszonya a háborgó tengeren, vagyis a sors viszontagságain a *virtus* révén győzedelmeskedik, ld. *Török János*: Magyarország primása. Pest, 1859. 164.; *Ritoókné Szalay Ágnes*: Bakócz Tamás Breviáriumának kéziratos versei. In: *Uő*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp. 2002. 175–190., 182–183.

11 *Balogh Jolán*: Az esztergomi Bakócz kápolna. Bp. 1955. 8–11.; *Thomas DaCosta Kaufmann*: Court, Cloister and City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800. London, 1995. A szerző szerint a kápolna: „is one of the purest and most extraordinary examples of Italian architecture outside Italy” (46.). Kliensei, pártfogoltjai közé tartozott pl. Filippo Beroaldo, híres bolognai humanista, a *Symbola Pythagorae* szerzője, vagy a bencés humanista Nagyszombati Márton. *Ritoókné Sz. Á.*: i. m. 186.

12 *Fraknói Vilmos*: Erdődy Bakócz Tamás élete. Bp. 1899. (Magyar Történelmi Életrajzok) 117–119.

13 *Kubinyi András*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. (METEM Könyvek 22.) 92.

tak saját családjuk kezébe, amelyet ezzel főúri rangra emeltek.¹⁴ Bakócz, a magyar főpapok között elsőként, ugyanezt tette: hatalmas vagyonát – a szabad végrendelkezés uralkodói engedélyével – unokaöccseire hagyta.¹⁵

Mindez a hagyományos történeti diskurzusban reneszánsz egyéniségének két egymással ellentétes előjelű végleteként jelenik meg. A prímás főkancellárt Fraknói Vilmos róla írott monográfiájában olyan főpap-politikusnak ábrázolja, akinek államférfiúi tevékenységét egyéni érdekei mozgatták. Ráadásul a pápai trón megszerzése és a gazdag dinasztia megalapítása érdekében nem válogatott az eszközökben sem. Ezzel áll ellentétben humanista műveltsége, páratlan irodalom- és művészetpártoló tevékenysége és mély vallásosságról tanúskodó külső megnyilvánulásai. „Bár a világi érdekek látszottak betölteni lelkét, mély vallásos érzés is talált helyet abban [...], Erdódi Tamás, a zord és kíméletlen férfiú [...] gyengéd érzelmeket, hő áhítatot tanúsított az Isten anyja iránt” – írja monográfusa.¹⁶ Egyénisége végletességét mutatja az is, amit főpásztorként teljesített: a premontreiek hazai reformját – véli Mályusz Elemér – vallási momentumok mellett hatalmi féltékenységből támogatta.¹⁷ A körmendi Ágoston-rendiek Bakócz elleni panaszai szintén beleilleni látszanak ebbe a képbe.

Bakócz személyisége mellett másfelől az is óvatosságra készített, amit az obszerváns mozgalmakról és annak gyakorlati aspektusáról, a kolostorreformról tudunk. A konventuálisok és obszervánsok közötti, szerzetesrendeken átívelő törvonal a 14. század végével induló szerzetesrendi megújulás – korabeli kifejezéssel a rendek reformációja – ügyében a szerzetesség eltérő állásfoglalása nyomán keletkezett. A reform hívei a szerzetesi regulák megtartását (*observantia regulae*) követelve a szerzetesség lényegének – szegénység, szűzesség, engedelmesség – életre keltésére törekedtek. Velük szemben álltak a változás szükségességét elutasító konventuálisok, akik időközben felvett egyéb szokásaikat és privilégiumaikat nem tartották annak akadályának, hogy szerzetesi fogadalmukat megtartsák.¹⁸ A változás hívei ugyanakkor úgy látták, hogy a korabeli gyakorlat távol állt a régi normáktól: a rendek válságáról beszéltek. Hogy a bomlás tüneteinek mit tekintettek, követeléseikből világosan kiderül. A szerzetesek egyéni tulajdonlásának felszámolása, a klauzúra szigorú megtartása, a női nem kizárása a kolostor területéről, valamint a rendszeres és mindenkire kötelező közösségi élet: a részvétel a miséken és zsolozsmákon, a közös étkezés, a szerzetesi ruha viselete, valamint a szigorúbb aszkézis (a böjt és a szilencium megtartása) mind

14 Vö. *Wolfgang Reinhard*: Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 86(1975) 145–185.

15 *Kollányi Ferenc*: A magyar katolikus főpapság végrendelkezési jogának története. Bp. 1896. 96–98.

16 *Fraknói V.*: i. m. 178.; *Kardos Tibor*: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 247–248.

17 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 229.

18 Az obszerváns mozgalomra összefoglalóan ld. *Kaspar Elm*: Verfall und Erneuerung des Ordenswesens im Spätmittelalter. *Forschungen und Forschungsaufgaben*. In: *Untersuchungen von Kloster und Stift*. Göttingen, 1980. (Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Geschichte 68. Studien zur Germania Sacra 14.) 188–238.

idesorolható.¹⁹ Nemcsak az egyes körmendi vádpontok vágnak ezzel egybe, de a sommás helyzetértékelés is: az Ágoston-rendiek „szabadosan és a szerzetesi fegyelmet elhanyagolva, a feljebbvalókat nélkülözők módjára éltek”.²⁰

A körmendi kolostor átadását a szavak szintjén, mint látjuk, obszerváns célkitűzések ösztönözték. De hogyan viszonyulnak vajon ez esetben a szavak a dolgokhoz? Az Ágoston-rendiek azt vonták kétségbe, hogy a kettő egybeesik. Magyarán, szerintük az obszerváns ideálok csak a kolostor életébe történt beavatkozás legitimálására szolgáltak, miközben az valójában egyéb motivációk hatására és célok érdekében történt. Ez már csak azért is plauzibilis érvnek tűnik, mivel amennyire az obszervancia jogi-szervezeti, szellemi-lelki hozadéka a szerzetesség teljesítménye volt, a reform gyakorlatát, akárcsak Körmenden, többségében nem ez jellemezte. A kolostorok külső beavatkozás nélküli önreformja ritkán fordult elő. Az általános jelenség ezzel szemben az volt, hogy a reform a rendeken kívül álló tényezők – uralkodók, városi magisztrátusok, világi és egyházi földesurak, pápák és legátusaik, püspökök – aktív részvételével ment végbe. Valójában ez volt az a momentum, amely a késő középkori szerzetesi mozgalmat a középkoriaktól a leginkább megkülönböztette: a világi hatóságoknak a reform kivitelezésében korábban nem tapasztalt érdekeltisége és aktivitása. Őket saját autonóm céljaik mozgatták, ami nem feltétlenül esett egybe az obszervancia igényeivel. Már csak azért se, mert a reformszerzetesség a megújulás alapját épp a világból érkező hatások és kényszerek alóli mentesítésükben látta – a reform gyakorlata azonban egy ezzel ellenkező irányú folyamattá vált. A kolostorreform alapvetően a „vallás laicizálódásának”²¹ eseménye volt. Ezen túlmenően egy kolostor ilyen „külső” reformja – a körmendihez hasonlóan – általában a régi életükhöz és kolostorukhoz ragaszkodó konventuális szerzetesek eltávolítását és obszervánsoknak juttatását jelentette. Egy ilyen, a helyi és az egyházi-világi hatóságok több szintjén párhuzamosan zajló esemény bonyolult érdekérvényesítő harcokkal járt. Ebbe a folyamatba pedig sok szereplő – a szerzetesek rokonaitól, haragosaitól és cimboráitól kezdve a helyi püspökön át az uralkodóig bezárólag – sokféle egyéni, politikai érdeke keveredhetett.²² Joggal feltehető tehát, hogy Körmenden sem történt ez másképp.

Jelen tanulmány annak a kérdésnek a megválaszolására törekszik tehát, hogy mi történt valójában Körmenden 1517–1518-ban. Mi készítette Bakócz

19 Az obszerváns mozgalmakra legutóbb ld. Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen. Hrsg. Kaspar Elm. Berlin, 1989. (Berliner Historische Studien 14. Ordensstudien VI.), különös tekintettel a rendtörténeti jellegű tanulmányokra, 3–400.

20 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 17v. Vö. *Paul L. Nyhus: The Franciscan Observant Reform in Germany*. In: Reformbemühungen i. m. 211.

21 *P. L. Nyhus*: i. m. 217.

22 Reformbemühungen i. m. Landesherrn, städtische Obrigkeit und Ordensreform c. tematikus egység tanulmányai, 515–570.; *Manfred Schulze: Fürsten und Reformation. Geistliche Reformpolitik weltlicher Fürsten vor der Reformation*. Tübingen, 1991. (Spätmittelalter und Reformation. Neue Reihe 2.) 80–119. A téma további gazdag, elsősorban német irodalmát ld. ebben, 201–213.

Tamást arra, hogy az Ágoston-rendi remeték körmendi kolostorát az obszerváns ferenceseknek adja? Ezzel tulajdonképpen azt kérdezzük, hogy a kolostorreform melyik vonulatába tartozik az általunk vizsgált eset. Úgy vélem, ez nem csak az érsek személyisége és politikai pályafutása mellett kevésbé ismert főpásztori tevékenysége, a szerzetesrendek reformjában vállalt szerepe közelebbi megismerése miatt érdekelhet minket. Hanem azért is, mert noha az obszerváns kolostorreform a késő középkori egyházpolitika és vallási élet meghatározó folyamata volt, nagyon keveset tudunk róla. Legtöbbször csupán – amint látni fogjuk – az átadás vagy a per tényét. A körmendi kolostor ügyében azonban a vizsgálat során készített jegyzőkönyv kivételesen megmaradt annak következtében, hogy az ügymenet során a római kúriába került, ahol nagyobb esélye volt az elmúlt évszázadok túlélésére. A kivételes lehetőséget az esemény alapos megismerésére másfelől a végrehajtók alaposságának köszönhetjük, amire minden bizonnyal az ügy Bakócz érintettségéből adódó rendkívüli súlya készítette őket.

Az érsek mozgatórugóinak, a „miért” kérdéseinek a megértése a „hogyan” ismeretében most is biztosabban remélhető. Ezért először a szentszéki eljárás rekonstrukciójára teszek kísérletet a jegyzőkönyvbe foglalt peres iratok kronológiai sorrendjét követve, s a kolostorreform egyéb hazai (és részben külföldi) példái, X. Leó pápa és Bakócz kapcsolata, a rivális szerzetesrendek római és hazai erőviszonyai, s a pápaság kolostorreform irányába tanúsított magatartása összefüggésében. Ezt követi a belső motívumok feltárása, mindenekelőtt az érsek egyházpolitikai tevékenységét, a szerzetesrendekhez fűződő kapcsolatát közelebbről megvizsgálva.²³

A szentszéki eljárás

1513: Bakócz kérelme és X. Leó pápa engedélye

Első forrásunk egy 1513. szeptember 17-én kelt bréve. Ebben a pápa Bakócz Tamás kérését teljesítve mint Magyarországra küldött legátusának felhatalmazást adott arra, hogy a körmendi kolostort az ágostonosok eltávolításával valamelyik kolduló rend obszerváns képviselőinek átadja és a romos kolostort rendbehozza. X. Leó szavai szerint az érseket erre az indította, hogy a kolostor „nagyrészt romokban áll, s benne csak kettő, legfeljebb három szerzetes tartózkodik, akik mintha feljebbvaló nélkül lennének, kényük-kedvük szerint tartják az istentiszteletet, amiből nemcsak a környék megbotránkozása, hanem ami sokkal rosszabb, a hit és áhítatosság csökkenése származik”.²⁴ Bakócz később, az ágostonosok elleni gyakorlati fellépése során e bréve legitimitáló erejére hivatkozott.

²³ Részletesen a forrásról és feldolgozásának egyéb területeiről ld. *Erdélyi Gabriella*: Egy Bakócz-féle kolostorper története. *Analecta Mediaevalia* II. 2003. s. a.

²⁴ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 11r–12v.

Mint köztudott, az esztergomi érsek ekkoriban maga is az Örök Városban tartózkodott. 1511 őszén, amikor meghívásának eleget téve a lateráni zsinatra Rómába ment, politikai befolyása és tekintélye csúcán állt.²⁵ Helyzetét leginkább a nyugati monarchiák belpolitikailag mindenható, s külpolitikailag is komoly tényezőnek számító bíboros-kancellárjaiéhoz hasonlíthatjuk. 1500-ban a magyar uralkodó ajánlása mellett – a Bakócz diplomáciai szolgálatait viszonzó – Velence támogatásával nyerte el a bíborosi kalapot, hogy 1512-ben már a kardinálisok között elsőként emlegessék. II. Gyula halálát (1513. február) követően így valóban esély mutatkozott arra, hogy beteljesedjen régi álma, a pápai trón elnyerése. A pápaválasztó konklávé első fordulója után azonban, ahol huszonöt kardinálisból hét rá is szavazott, működésbe léptek az itáliai többségű bíborosi kollégium önvédelmi reflexei: március 11-én a már hetvenes éveiben járó magyar prímás helyett a fiatal firenzei bíborosnak, Giovanni da Medicinek ítéltek a tiarát.²⁶

Az új pápa az 1512 májusa óta üléselő lateráni zsinat fő feladatának a keresztény uralkodók közti béke helyreállítását és a török elleni kereszties hadjárat szervezését tekintette. Ez a zsinat eredeti célkitűzései közé tartozott, gyakorlati lépésekre ennek érdekében azonban csak X. Leó trónra léptével került sor,²⁷ mégpedig oly nagy lendülettel, hogy számomra sem tűnik alaptalannak a hazai történészek azon feltételezése – még ha a külföldi szakirodalomban e téren csupán az új pápa és a zsinat kereszténység védelme iránti elkötelezettségéről olvashatunk –, hogy ez X. Leó személyes érdekeit is szolgálta. Mivel a magyar bíboros ekkor végleg az Örök Városban kívánt letelepedni, és továbbra sem mondott le a pápai trón megszerzéséről, a kereszties hadjárat meghirdetése egyúttal a veszélyes rivális mielőbbi eltávolításának eszköze volt.²⁸ A Medici pápa döntése nem is késett sokáig: 1513. július 15-én a magyar prímást magyar-

25 A korszak leglátványosabb papi karrierjének állomásaira ld. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 230–231.; *Fraknói V.*: i. m. 5–86. passim. Belpolitikai hatalmának kortárs megfogalmazására 1511-ből ld. a velencei követ 1511. aug. 7-i jelentését: „Molti credono, che mai sia per partirse da questo regno, per esser qui grandissimo maestro, de somma auctoritá. Papa et re, et quel qu’ el vuol.” *Idézi György Székely*: Reform und Politik im Leben des Kardinals Bakócz. In: Reform – Reformation – Revolution. (Ausgewählte Beiträge einer wissenschaftlichen Konferenz in Leipzig, 1977.) Hrsg. Siegfried Hoyer. Leipzig, 1980. 84. Bakócz külpolitikai tevékenységére ld. *Fraknói V.*: i. m. 77–104.

26 Mint első bíborosra ld. *Gy. Székely*: i. m. 84. A pápaválasztásra ld. *Ludwig Pastor*: Geschichte der Päpste. IV. Freiburg im Breisgau, 1906. 15–17.; *Fraknói V.*: i. m. 130–135.

27 *Eugen Guglia*: Die Türkenfrage auf dem V. Lateranconcil. Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung 21(1900) 679–691.; *Kenneth M. Setton*: Pope Leo X. and the Turkish Peril. Proceedings of the American Philosophical Society 113(1969) 367–424.

28 *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973. 11–28. A szerzők hatásos, de az összetettebb valóságot talán leegyszerűsítő nézetével azonban már nem érthetnek egyet, amely magát a kereszties hadjárat meghirdetését is csupán kettőjük ellentétével magyarázza, mondván, hogy ezt sem a török helyzet, sem a kereszties hadjáratok addigra lehanyaglott hagyománya nem indokolhatta. Úgy vélem, inkább a két dolog szerencsés összekapcsolásáról volt szó. *Vö. Fraknói V.*: i. m. 135–136.

országi (és egyéb országokbeli) oldalkövetének nevezte ki keresztes hadjárat hirdetése végett. A Bakócz távozása feletti színlelt sajnálkozás sem leplezhette a ravasz firenzei kárörömét. A „béke angyalának” a „közjót és a keresztény világ javát” szolgáló megtisztelő feladatát a magyar bíboros politikai érvekkel már csak azért sem tudta elhárítani,²⁹ mivel Rómába érkezése pillanatától kezdve az európai összefogást és a törökellenes fellépést szorgalmazta a nyilvánosság előtt.³⁰ Más kifogást így valóban nehezen hozhatott fel a számára nemkívánatos megbízatás ellen, mint öregségét.³¹ Ráadásul a zsinati tárgyalások során egyéb diplomáciai feladatokat is kapott.³² Bakócz e politikai csapdába kerülve sem adta meg magát könnyen. Távozásáért cserébe, amit novemberig halogatott, a legkülönbébb kérésekkel állt elő. Először is a vállalkozás sikerét elősegítő teljhatalmat szerzett megbízatásához, novemberben pedig engedélyt kapott arra, hogy a hadjárat megindítása után Rómába visszatérhessen.³³ De legátusi küldetésétől független igényeit is készségesen teljesítette a pápa: Bakócz tekintélyes egyházi javadalmakat, fontos egyházkormányzati jogosítványokat, az általa alapított és tisztelt kápolnák javára búcsúkat kért és kapott.³⁴ Ebbe a sorba tartozik a körmendi Ágoston-rendi kolostor reformjának kérelme – amit a pápa az adott szituációban minden bizonnyal szintén habozás és külön mérlegelés nélkül teljesített.

29 *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae–Parisiis–Pestini, 1859–1860., II. N° 800. és 802.*

30 *Fraknoi V.:* i. m. 120–130.

31 Bakócz vonakodására ld. X. Leó I. Zsigmond lengyel királyhoz intézett 1513. okt. 27-i brevójét: „Thomam cardinalem [...] una cum nonnullis fratribus nostris sepius in consilium adhibuimus, tandemque nihil tale cogitantem ac forsitan, quia annis gravis est, huiusmodi provinciam abnuentem, [...] ad Mtem tuam et tuum Polonie regnum [...] duximus destinandum”. *Epistolae et legationes, responsa, actiones, res gestae [...] Sigismundi I. Regis Polonie [...] per Stanislaum Górski [...] collecte. Acta Tomiciana. I–XVI. Poznaniae–Wratislaviae–Cracoviae, 1882–1961., III. 12–13.*

32 A cseh huszitákkal való tárgyalásokra ld. *Nelson H. Minnich: Paride de Grassi's Diary of the Fifth Lateran Council. In: Uő: The Catholic Reformation: council, churchmen, controversies. Aldershot, 1993. 379.* A lengyel–német lovagrendi viszály elintézésére ld. *Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In: Uő: Főpapok i. m. 115–116.*

33 Teljhatalmára: *A. Theiner: i. m. II. N° 800. és 802.; Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebelium Anno MDCXIV. Ed. Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Geisa Érsegi. Bp. 1979. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.) 34. és 54–55.* Zsigmond lengyel király *plenia potestas*nak nevezi a legátus hatáskörét, ld. levelét Bakóczhoz, 1514. márc. 3. *Acta Tomiciana i. m. III. 41–42.* A visszatérés kérdésére ld. *Fraknoi V.:* i. m. 140.

34 *A. Theiner: i. m. II. N° 801. (1513. júl. 18., visitator apostolicus); N° 803. (1513. aug. 4., prímási joghatóság megerősítése és kibővítése); N° 804–805. (1513. szept. 6., az esztergomi kápolnát felkeresőknek és támogatóknak búcsú); N° 808. (1513. szept. 13., búcsúengedély az óbudai Szűz Mária-kápolnát felkeresőknek); N° 809. (1513. szept. 15., a Bakócznál kommandában lévő dalmáciai püspökség uniója a zenggivel); a zenggi, ottocsáci és milkoviai püspökségek adományozása Bakócznak (*Fraknoi V.:* i. m. 140.); a szepesi prépostság prímási joghatóság alá rendelése, 1513. máj. 6. (*Török J.:* i. m. Oklevéltár N° 80.).*

Bakócz kérelmében egyébként sem volt semmi szokatlan. Kérésének kiindulópontja ugyanis az volt, hogy Körmend mezővárosát, ahol a szóban forgó kolostor található, „az elmúlt években szorgalmával és fáradozásával előteremtett pénzen megvette”.³⁵ Valóban. A mezőváros és a vár birtokába az érsek az utód nélkül elhalt Monyorókeréki Ellerbach Jánossal, Körmend akkori földesurával 1496-ban kötött örökösödési szerződés révén jutott.³⁶ A 15. század folyamán pedig több olyan kolduló rendi kolostor reformját indítványozó folyamodvány érkezett Rómába Magyarországról, ahol a kérelmező szintén a kolostort befogadó mezőváros földesura és kegyura volt.³⁷

Az általam ismert példák kivétel nélkül ferences kolostorokkal kapcsolatosak. Időben az első ilyen fennmaradt kérvény a Pálóciaké: László országbíró és unokatestvérei, Simon lovászmester és János, Ung megye ispánja fordultak a pápa akkori Magyarországra küldött itáliai bíboros-legátusához 1448-ban. Azt

35 „Dudum circumspectio tua nobis exposuit, quod cum superioribus annis ex pecuniis sua industria et labore partis emerit oppidum Kermend in regno Hungarie situm [...] in quo una tantum domus fratrum heremitarum ordinis Sancti Augustini magna ex parte diruta existit.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 11r.

36 Bakócz negyvenezer forintos kölcsönei fejében kapta meg az Ellerbachok Vas megyei birtokait, jogait azonban csak többéves pereskedéssel sikerült érvényesítenie a Szécsiek (Ellerbach János anyja Szécsi Borbála volt), ill. Ellerbach özvegye, Kanizsai Katalin ellenében. Ld. *Bándi Zsuzsanna*: Körmend a középkorban. Körmend, 1987. (Körmendi füzetek) 37–41.

37 Az alábbiakban csak azokkal az esetekkel foglalkozom, amikor ismerem a szupplikációra reagáló pápai brevét, és ezúton következtetni lehet a kérelmező indokaira, ill. a kolostor átadására végleg ténylegesen sor került. Nem térek ki tehát sem a monasztikus rendek házainak általában koldulórendeknek vagy a pálosoknak történő átadására vonatkozó magánkegyúri kérelmekre (mint pl. A pannonthalmi Szent Benedek-rend története. [= PRT] I–XII/b. Szerk. Erdélyi László dr.–Sörös Pongrác. Bp. 1902–1912., XII/b. 266–267.), sem a csak regesztában ismert bármilyen renddel kapcsolatos szupplikációkra és brevékre, amelyeknek gyakorlati fejleményei nem voltak, ill. nem ismerjük őket (mint pl. XV. századi pápák oklevelei. II. Kiad. Lukcsics Pál. Bp. 1938. [Olaszországi Magyar Oklevéltár II.] N° 1012., 1027. és 1059.). A hazai domonkos kolostorok obszerváns reformjáról nem maradtak fenn ilyen adatok, legalábbis a domonkos rendtörténetek nem tudnak rólok. Ld. *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.; *Implom József*: Adatok a Szent Domonkos Rend magyarországi tartományának történetéhez. Kézirat. (Az 1960-as években készült munka, Iványi Béla rendtörténeti kutatásaival együtt, Szőnyi Tamás és Zágohídi Czigány Balázs gondozásában fog megjelenni, akiknek a kéziratba való betekintésért ezúton mondok köszönetet. Vö. *Szőnyi Tamás*: Iványi Béla domonkos rendtörténeti kutatásai. Tanítvány 7[2001] 2. sz. 96–105.) – Leginkább a Hunyadiak birtokán, Debrecen városában lévő ferences kolostor esete tartozna még ide. Erzsébet királyné 1466-ban tett panaszt Rómában a szerzetesek kicsapongó élete miatt, minek hatására 1466. szept. 26-án a pápa megbízta a váradi püspököt, akinek egyházmegyéjében állt a kolostor, hogy tartson vizsgálatot, és a szerzeteseket szorítsa szabályaik megtartására (Katolikus Szemle 10[1896] 615.) A szóban forgó brevéből azonban nem derül ki, hogy a királyné maga mit kért: a kolostor átadását vagy a konventuálisok megregulázását. Mégha a kolostorral kapcsolatos előzmények és a későbbi események alapján (ezekről alább lesz még szó) valószínű, hogy a kolostor obszerváns reformjáért folyamodott, az eset itteni mellőzését akkor is indokolja az, hogy a kolostor átadására végül mégsem került sor. Ld. még *Karácsonyi János*: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp. 1922–1924., I. 156.

kérték, hogy a konventuális kolostort, amely a joghatóságuk alatt álló Sárospatak *oppidumban* áll, obszervánsoknak adhassák.³⁸ 1451-ben pedig Újlaki Miklós erdélyi vajda a család ősi birtokán, a szerémségi Újlakon (Ilok) épült ferences kolostor obszerváns reformjára kért engedélyt V. Miklós pápától.³⁹ Végül a Nógrád megyei Szécsény mezővárosában a konventuálisok – a kérvény szerint üresen és romokban álló – kolostorának újjáépítését és oda obszerváns barátok bevezetését kérte Rómától gúti Ország Mihály nádor 1466-ban.⁴⁰

E földesurak, akik valamennyien bárók, azok között is a legtekintélyesebbek voltak, szándékaikat az érsekkel egybehangzóan indokolták. Valamennyien egyrészt a kolostorok elhagyatott, romos állapotára hivatkoztak, amelyet a saját pénzüikön ajánlottak rendbehozni, másrészt az ott lakó barátok szertelen és az istentiszteletet elhanyagoló, felháborodást keltő életét kifogásolták. Mivel pedig – amint a kieszközölt brévék fogalmaznak – e kegyes szándékok a hívek lelki üdvét és a keresztény hit növekedését szolgálták, az egyes pápák sorra engedélyezték e kolostorok obszervánsoknak juttatását.

1517: az Ágoston-rendiek eltávolítása, fellebbezésük és a pápa rendelete

A pápai engedély megszerzése után négy évig semmiféle változás nem történt a kolostor életében. Bakócz végül csak 1517 tavaszán kezdeményezte itthon a reformot. (A késlekedés okairól később lesz szó.) Fellépése részleteiről április 28-án kelt, az ágostonosok kitiltását elrendelő legátusi pátense tájékoztató. Beavatkozása jogi alapjául a pápától 1513-ban kapott hatáskörére, indoklásul pedig a bréve ágostonosokat elmarasztaló állításaira hivatkozott. Persze tudjuk, amint az eljárásban érintettek is bizonyára tudták, hogy ezek nem tartalmaztak mást, mint amit Bakócz Rómában személyesen előadott. Az érsek mindenesetre utólag megpróbált kibújni a vádló szerepéből, a kezdeményezés felelősségét a pápára hárítva. A kolostor válságos állapotáról szerzett személyes tapasztalatait – időben elcsúsztatva – már csak a bréve állításainak igazolásaként említi, holott az Körmenden is mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az érsek Rómába menet járt a kolostorban. Több perbeli tanú, köztük a kolostori templom gondnoka, *providus* Körmendi Nagy Pál mesélt erről:

S hallotta egyszer a főtisztelendő esztergomi [érsek] úr szájából, hogy a szerzeteseknek mondta, hogy túl kevesen vannak, és az Isten tiszteletét elhanyagolják, s hogy ha

38 1448. jún. 25. Carvajal pápai legátus parancsa az obszerváns ferencesek vikáriusának. Magyar Országos Levéltár (= MOL), Diplomatikai Fényképtár (= DF) 275 504.

39 1451. máj. 5. A pápa mandátuma Szécsi Dénes esztergomi érsekhez. MOL DF 275 506. Kiadva: Bullarium Franciscanum. Nova Series. I. Ed. Fr. Ulricus Hüntemann. Quaracchi, 1929. N° 1472.

40 1467. jan. 2. II. Pál pápa a derecskei apátnak és a bozói prépostnak. MOL DF 275 516. Kiadva: Bullarium Franciscanum. Nova Series. II. 1455–1471. Ed. Fr. Joseph M. Pou Y Marti. Quaracchi, 1939. N° 1397.

nem lesznek többen, s nem hajlandók életüket megjobbítani, az istentiszteletek felől jobban gondoskodni, az a szándéka, hogy eltávolítja őket, mivel nem engedheti meg, hogy egy ilyen kolostor elhagyottá váljék, és híján legyen a szent imádságnak. Az állítása helyére és idejére vonatkozó kérdésre a tanú azt felelte, hogy akkor történt, amikor az esztergomi [érsek] úr Rómába utazott, s hogy mindez bent a kolostorban történt.⁴¹

Bakócz az ágostonosok vétkes életét másfelől bizonyos dokumentumok alapján is előre bizonyítottan látta. Hogy itt milyen iratokra utal, azt konkrétan nem tudom. Talán már korábban is folyt vizsgálat az Ágoston-rendiek ellen, vagy a körmendi tanács fordult panaszaival hozzá mint egyben földesurához. Bár erről a tanúk nem beszélnek, az ágostonos provinciálishoz írt levelüket többen is említik.⁴² Így csupán „a nagyobb bizonyosság kedvéért” rendelte el Bakócz az ügyben tanúk kihallgatását. Az ekkor, 1517 tavaszán lefolytatott vizsgálat anyaga nem maradt ránk. Eredményéről Bakócz ítélethozó pátenéséből csak annyit tudunk, hogy a vallomások alapján az érsek igazoltnak vélte a korábbi vádakat, s az Ágoston-rendieket kolostoruk elhagyására szólította fel.⁴³ Egy hónap elteltével pedig, május 27-én felszólította az obszerváns ferenceseket a kolostor átvételére.⁴⁴

Az ágostonosok, amint láttuk, a pápához ekkor benyújtott fellebbezésükben az érsek ellenük indított eljárását két okból is jogtalanak tekintették: egyrészt tagadták annak indokait, másrészt sérelmezték a végrehajtás módját. A ferencesek elleni vádjukkal talán arra törekedtek, hogy kolostoruk ügyét Rómában ne a bíboros-legátus saját ügyeként érzékeljék, hanem rendjük és az obszerváns ferencesek ellentétéként, mivel így látták több esélyét a számukra kedvező pápai fogadtatásnak. Másfelől feltehetően nem merték egyenesen Bakóczot vádolni azzal, hogy ő koholta a vádakat. Másik érvük az volt, hogy az érsek eljárásával egyházi jogi státusukon esett csorba. Noha erre vonatkozó írásos dokumentumot nem tudtak felmutatni, valóban igaz, hogy a kolduló rendek és kolostoraik a pápaságtól kapott kiváltságaik értelmében a püspöki joghatóság alól mentességet élveztek, s a nemzeti egyházak területén különálló egységet alkotva közvetlenül a Rómában székelő rendi generális, illetve a pápa jurisdikciója alá tartoztak.⁴⁵ A kolostorok reformja ezért csak a rendi generális, vagy rendek közötti csere esetében – amint a körmendi kolostor esete is példázza – a pápa engedélyével és tekintélyével (*auctoritate apostolica*) történhetett. Érvelésük jelen esetben mégis sántít, mivel Bakócz nemcsak magyar egyházfő, hanem legátusként a pápa tekintélyének képviselője volt, amit az Ágoston-rendiek éppolyan jól tudtak, mint a Kúria.

41 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 87r.

42 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 83v–84r. és 100v.

43 *Sententia diffinitiva processum in se continens*, BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 10v–13v.

44 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 14rv.

45 *David Gutierrez*: Die Augustiner im Spätmittelalter 1357–1517. Würzburg, 1981. (Geschichte des Augustinerordens I/1.) 116–122.; *John Moorman*: A history of the Franciscan Order from Its Origins to the Year 1517. Oxford, 1968. 177–184.

Az apelláció hatására X. Leó pápa 1517. szeptember 1-jén Szatmári György pécsi püspököt jelölte ki bírónak, akinek első feladata az volt, hogy az ágostonosoknak azonnal visszaadassa jogtalanul elvett kolostorukat, utána pedig kivizsgálja az ügyet. Az eredményt a pápa Rómába rendelte, amelynek fényében ő kívánt végső ítéletet hozni. Ezenkívül eltiltotta az egyházi bírakat, köztük név szerint Bakócz bíboros-legátust, a körmendi és magyarországi ágostonosok „színelte ürügy alatt” történő zaklatásától, „tekintve, hogy nem akarjuk azt, hogy Szent Ágoston rendjének szerzetesei mind polgári, mind bűnvádi ügyekben, legyenek bármilyen jelentőségűek és fajtájúak, másnak, mint az apostoli székek és generális perjelüknek, alá legyenek vetve”. Végül pedig felhatalmazta Szatmárit az engedetlenek kiközösítésére és világi karhatalom segítségének igénybevételére, hatálytalanítva bíboros-legátusának „talán” korábban adott saját felhatalmazását.⁴⁶

A pápai rendelkezés minden eleme igen elgondolkodtató. Egyet kivéve: Szatmári kiválasztása mögött valószínűleg nem kell semmilyen mögöttes szándékot sejttenünk. Hasonló esetekben is tetszés szerint delegáltak Rómában főpapot ilyen feladatra.⁴⁷ S most egyszerűen azért eshetett rá a választás, mert mint egyben a kancellária vezetője ő volt a legbefolyásosabb főpap-politikus az országban. Egy olyan ügy pedig, amely a bíboros-érseket érintette, ilyen jelentőségű bírót kívánt. Ezzel szemben az már nem magától értetődő, hogy a delegált bíró első feladatának a kolostor visszaadását rendelte el, s csak ezt követően írta elő a tanúkihallgatás elvégzését. Még akkor sem, ha ez kánonjogilag indokolt volt: Gratianus dekretálisai ugyanis *spolium* esetén a kárvallott fél visszahelyezését írták elő.⁴⁸ A gyakorlat azonban ennek ellenére sokféle volt. S az esetek

46 X. Leó pápa mandátuma Szatmári György pécsi püspöknek. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 4v–5v.

47 A helyi prelátusokból választott delegált bírák intézményére, a római eljárás helyett, ld. *J. Brundage*: i. m. 127–129. A szécsényi kolostor ügyének kivizsgálásával a közeli egyházak előljáróit, a derecskei apátot és a bozóki prépostot (MOL DF 275 516.), a szerémújlakiéval az esztergomi érseket (MOL DF 275 506.) bízta meg a pápa.

48 *Corpus Iuris Canonici*. I–II. Ed. Aemilius Friedberg. Graz, 1959. I., *Decretum Gratiani*, C. III. q. 1. c. I–IV. (*Expoliatis vel eiectis omnia sunt redintegrandae*). Hazai alkalmazására ld. az esztergomi káptalan fellebbezését a város ellenében a Szentszékhez, 1325.: „Ceterum super eo, quod cum per eosdem cives iure nostro [...] fuisset spoliatus et omnia iura canonica et civilia in hoc concordent et tradant manifeste, quod ante cognitionem cause nullus iure suo privari debeat, ymo ante omnia restituendus sit spoliatus”. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I–III. Ed. N. Knauz–L. C. Dedek. Strigonii, 1874–1924., I. 60. Ld. az ágostonosok tiltakozását: „Et ita iterum et iterum protestatur prefatus procurator, et eo nomine, quod videlicet nisi premissis adimpletis et effectualiter secutis, non attendit in aliquam inquisitionem, neque testium aliquorum receptionem consentire, immo penitus et omnino illi, quantum de iure potest, se opponit et illam fieri vetat, nec immerito neque preter iuris rationem, cum ex apostolico decreto spoliatus, etiam si predo fuerit, sit ante omnia restituendus, nemo est, qui nesciat etc.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 24v. A *ius spoli* eredetére ld. *Carlo Ginzburg*: Rituális fosztogatások. Előszó egy folyamatban lévő kutatáshoz. In: *Történeti Antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Szerk. Sebők Marcell. Bp. 2000. (Replika könyvek 7.) 279–298.

többségében – legalábbis nekem ez a benyomásom a szerte Európából beérkezett néhány konventuális ferences fellebbezés, vagyis analóg jogi szituáció láttán – a pápai rendelkezés a kivizsgálás eredményétől tette függővé a kolostorok visszaadását.⁴⁹ A pápa, illetve a döntésében részt vevő személyek és kuriális hivatalok nemcsak a kivizsgálás és végrehajtás sorrendjét mérlegelhették, hanem abban is maguk dönthettek, hogy kit illessen a végső döntés joga. A külföldi esetek arról tanúskodnak, hogy ezt gyakran a kivizsgálást végző helyi megbízottak hatáskörébe utalták. Hogy Körmenden ezt a jogot a Kúria mégis magának tartotta fenn, mintha Szatmári püspök maga is sérelmezte volna a jegyzőkönyvhöz mellékelte jelentésében. Miután állást foglalt Bakócz eljárásának törvényessége mellett, megjegyezte: a jegyzőkönyvet „az ügy eldöntése nélkül, amint Szentségtek parancsolta, az iránta tanúsított hűségem és odaadásom jegyében Szentségteknek elküldtem”⁵⁰ – ami talán több mint egy tárgyilagos megállapítás.

De vajon miért született Körmend esetében Rómában ilyen szokatlan, egyértelműen az Ágoston-rendieknek kedvező döntés? A Kúria állásfoglalásában részt vevő tényezőket keresve felmerül a lehetőség, hogy a döntés tendenciózus-sága a két rend római erőviszonyait tükrözi. Meg kellene tehát vizsgálnunk az Örök Városban székelő rendi generálisok befolyását: vajon az ágostonosok velencei származású rendfőnökének vagy az obszervánsok konventuálisok feletti győzelmével (1517. május) a rend első emberének választott ferences Gilbert Nicolai szava ért többet ekkor a pápánál? Vagy tudnunk kellene, hogy milyen befolyással bírtak a rendek bíboros-protektorai: a ferencesek pártfogását ellátó Dominic Grimani, és a volt ágostonos generális, Egidio da Viterbo, illetve kik voltak még a pápa környezetében a két rend egyéb szövetségesei, lekötelezettjei vagy pártfogói.⁵¹ A vonatkozó forráscsoportok hallgatása e tekintetben azonban arra utal, hogy a rendek legfelső szintjére nem jutott el az ügy. Mert ha máshol nem, az ágostonos generális hivatali tevékenységét nagy rendszerességgel rögzítő regisztrumkötetekben⁵² találnunk kellett volna erre vonatkozó bejegyzést.

A távoli körmendi kolostornak az ügye elsősorban tehát nem a rendeknek, hanem a pápának és környezetének volt a jelek szerint fontos. Mivel Magyarország bíboros-protektora, aki a római ügyintézésben elvileg szintén szerepet játszhatott, 1518 és 1523 között Giulio de Medici, X. Leó unokatestvére, illetve

49 Ld. Bullarium Franciscanum. Nova Series. III. 1471–1484. Ed. Fr. Joseph M. Pou Y Marti. Quaracchi, 1949. N° 625., N° 1744.

50 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 1rv.

51 A rendek bíboros-protektorainak szerepére ld. *Katherine Walsh*: Papal Policy and local reform II. *Römische Historische Mitteilungen* 22(1980) 124–125.; *Philipp Hofmeister*: Die Kardinalprotektoren der Ordensleute. *Theologische Quartalschrift* 142(1962) 425–464. A bíboros-protektorok személyére ld. *J. Moorman*: i. m. 591.; *Francis X. Martin*: Friar, Reformer and Renaissance Scholar, Life and work of Giles of Viterbo. 1469–1532. Rome, 1992. (The Augustinian Series 18.)

52 Ld. alább a 94. jegyzetet.

1523-ban VII. Kelemen néven megkoronázott utódja volt,⁵³ vele nem kell önálló tényezőként számolnunk. Marad tehát az a kézenfekvő megoldás, hogy az ügy a pápa személyes érdeklődését keltette fel, minden bizonnyal Bakócz, az egykori rivális érintettsége folytán. Erre utal a pápai reagálás önellentmondásossága is. X. Leó ugyanis a saját tekintélyét Magyarországon képviselő legátusával szemben érvel – az Ágoston-rendiek álláspontjával azonosulva – a rend feletti kizárólagos pápai hatalommal. Aminek, szó szerint értelmezve, semmi értelme. S ezzel nyilván a pápa is tisztában volt. Hogyan értendők akkor szavai? Valóban kétségbe vonta Bakócz eljárásának jogszerűségét, vagy ez csupán egy rosszul sikerült, reflexszerű retorikai fogás volt?

Közelítsük meg a problémát onnan, hogy Bakócz ágostonosok elleni eljárásának módja adott-e erre okot. Ismerünk néhány olyan egyéb hazai esetet, amikor a kolostor kegyura reformkérelmével szintén egyenesen a pápához fordult. A már említettek közül ilyen volt az újlaki és a szécsényi kolostor ügye. Mindkettő során az történt, hogy a pápa a magyar klérus egy-egy prelátusát bízta meg a reform végrehajtásával, ennek első lépéseként tanúkihallgatással egybekötött vizsgálat tartásával.

Újlak esetében Szécsi Dénes esztergomi érsekre (1440–1465) esett a választás, aki, miután megbízottai a helyszínen kihallgatták a tanúkat, 1451 decemberében ítélelhozatalra maga elé idézte a konventuális és obszerváns ferencesek képviselőit. Minden úgy zajlott tehát, amint Körmend esetében. Egy különbséggel: míg az ágostonosok nem jelentek meg Esztergomban Bakócz előtt, hanem egyenesen Rómába fellebbeztek, a konventuális ferencesek előjárói, élükön az erélyes Igali Fábíán provinciálissal, megpróbálták az érsek előtt tiltakozni készülő eltávolításuk ellen – amivel persze kudarcot vallottak.⁵⁴ Ebben a párhuzamban szemlélve Bakócz eljárása szokványosnak látszik. A hasonlóságok mellett azonban van egy lényeges különbség: Bakócz nem mint kiküldött bíró és esztergomi érsek, hanem mint a pápa tekintélyét tiszttségétől fogva képviselő *legatus a latere* lépett fel.⁵⁵ Eljárását össze kell tehát vetnünk az országban korábban kolostorokat reformáló itáliai származású legátusok tevékenységével is. A törökellenes háború szervezésére küldött pápai követ, Giuliano Cesarini bíboros⁵⁶ 1443–1444 során a konventuális ferencesek három jelentős, királyi városban lévő

53 1518-ra: Archivio Segreto Vaticano (= ASV), Archivum Arcis (Armadio I–XVIII.), N° 2858. 1523-ra: *Joseph Wodka*: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie. Innsbruck–Leipzig, 1938. (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I.) 62. A szerző 1519-re teszi Medici protektorsága kezdetét.

54 Szécsi *processus*st magában foglaló pátense. 1451. dec. 21. MOL DF 275 507.

55 A legátusi tisztségre ld. *Richard A. Schnutz*: Medieval Papal Representatives: legates, nuncios, and judges-delegate. In: *Studia Gratiana post octava decreti saecularia XV*. Roma, 1972. 441–463.; *Lexicon für Theologie und Kirche*. IV. Hrsg. Walter Kasper. Freiburg–Basel–Rom, 1995. 546–547. és *Kubinyi A.*: Diplomáciai érintkezések i. m. 119.

56 Pályájára röviden ld. *Josef Wodka*: Cesarini. *Lexikon für Theologie und Kirche*. II. Hrsg. Josef Höfer–Karl Rahner. Freiburg, 1958. 997.

kolostorát: a budait, a pestit és a marosvásárhelyit is sikerrel reformáltatta, miközben Szegeden a reformkezdeményezés ellenére a konventuálisoknak sikerült megőrizni kolostorukat. 1448-ban pedig Juan de Carvajal bíboros-legátus⁵⁷ Hunyadi János kormányzó és a magyar rendek kérésére rendelte el több egyházi, illetve világi földesúr kezén lévő város ferences kolostorának (győri, lippai, debreceni, szatmárnémeti) reformját. Az obszervánsoknak azonban ezekbe nem, csak a reformot szintén támogató érseki székvárosba sikerült beköltözniük. A többi esetben az átadást a konventuálisoknak (Szeged) vagy/és a földesuraknak (pl. Debrecen) sikerült megakadályozniuk.⁵⁸

Mindebből itt számunkra az az érdekes, hogy a legátusok követi hatalmuknál fogva önállóan: a konkrét reformokra vonatkozó előzetes pápai felhatalmazás nélkül, csak utólagos római megerősítés mellett jártak el.⁵⁹ Másrészt nem tartották szükségesnek tanúk meghallgatását intézkedésük alátámasztására. Amint szintén egyszerű legátusi rendelettel került sor a Pálóciak által újfent Carvajal előtt bepanaszolt sárospataki konventuálisok eltávolítására is.⁶⁰ Ezzel szemben Bakócz azon túl, hogy legátus volt, külön engedéllyel bírt a körmendi kolostor reformjára, amely noha nem írta elő számára, „a nagyobb bizonyosság kedvéért” mégis kivizsgálást tartott a helyszínen, s csak ezt követően zárta ki az ágostonosokat kolostorukból. Összességében tehát nemhogy erőszakkal, hanem inkább az átlagost meghaladó jogi körültekintéssel járt el. Ha valamiben kivételesnek tekinthető, akkor óvatosságában. Bakóczot egyrészt az készthette erre, hogy rendek közötti kolostorcseréről lévén szó, fokozottabb ellenállással és a rivális rendek közötti többszintű és elszántabb presztízsvédelemmel kellett ilyenkor számolni. Körmend esete ezen túlmenően abban is sajátos volt, hogy Bakócz egy személyben testesítette meg a panaszos földesurat, a konkrét ügy végrehajtásával megbízott pápai biztost és a bíboros-legátust. A szereptorlódás pedig sokak szemében gyanúra adhatott okot, nem ártott tehát az elővigyázatosság. A túlzott formai óvatosság persze a hamis tartalom leplezését is szolgálhatta. A problémára a későbbiekben még visszatérünk, most viszont térjünk vissza aktuális kérdésünkhöz, a pápa szándékaihoz.

Rómában tehát nem találhattak semmi kivetnivalót Bakócz eljárásában. Még akkor sem, ha mit sem tudtak arról, hogy tanúk kihallgatására is sor került a kolostorátadás előtt – amit az ágostonosok appellációjukban gondosan elhallgattak. De még akkor sem, ha a pápa komolyan kétségbe vonta (amit a „talán” kitétel jelez), hogy ő valamikor is engedélyt adott volna Bakócznak a körmendi kolostor reformjára, mivel ezt a főpap egyszerűen legátusi jogkörével élve is megtehetette volna a jelek szerint. A pápa tehát jog szerint eljáró bíboros-legátusával szemben hangoztatta a Szentszéknek az ágostonosok rendje feletti közvet-

57 Küldetésére ld. *Fraknoi Vilmos*: Carvajal János bíbornok magyarországi követségei. 1448–1461. Bp. 1889.

58 *Karácsonyi J.*: i. m. I. 58–59. és 331.

59 Cesarini intézkedéseinek pápai megerősítése, 1444. jan. 29. MOL DF 275 632.

60 *Karácsonyi J.*: i. m. I. 59.; MOL DF 275 504.

len bírói hatalmát, másként fogalmazva: a rend püspöki és érseki joghatóság alóli exempcióját. Ennek csak úgy van értelme, ha Bakóczot X. Leó nem saját tekintélye képviselőjének tekintette, hanem a helyi érdekek exponensének. Aki nek, akár mint földesúrnak, akár mint érseknek, ha külön felhatalmazást nem kapott erre Rómától, valóban nem volt joga kolduló rendi kolostor megreformálására.

X. Leó sajátos látószögét a pápaság és az obszerváns mozgalmak kapcsolatának háttérében érthetjük meg. A kuriális magatartás az ezt kísérő retorikával együtt e tekintetben a 15. század második felében jelentősen megváltozott. Jóllehet Róma eredendően érdekelt volt a könnyen céljai szolgálatába állítható kolduló rendek reformjában, ami a mozgalmakat a kezdet kezdetén megmentette a korábbi eretnekmozgalmak sorsától, s pápai privilégiumokhoz juttatta őket, a mozgalmak térhódítása azonban idővel a provinciáktól független kongregációk alakulásával, a kolostorok reformja pedig a helyi világi hatóságok és egyházi hierarchia rendek feletti befolyásának növekedésével járt. A Szentszék pedig ezt, érthető okokból, már nem nézte jó szemmel. A rendek egységének és kiváltságainak védelme érdekében az 1460-as évektől kezdve egyre gyakrabban tiltották kiközösítés terhe alatt, hogy az obszervánsok a konventuálisok kolostorait laikusok támogatásával elfoglalják. Ezt érthető önvédelemből tették: a tiltásokat ugyanis a konventuálisok kiváltságainak megerősítése és a pápaság kolduló rendek feletti közvetlen joghatóságának hangsúlyozása kísérte.⁶¹

Az 1440–1450-es években benyújtott hazai obszerváns reformkérelmekre adott pápai engedélyek így az általános tendenciát tükrözik. Kivételesnek a Bakócznak 1513-ban adott engedély tekintendő: a bíboros ezt csak kivételes hazai és nemzetközi befolyásának köszönhette. A kolostorok megújítását Rómában ugyanis ekkor már régóta inkább a konventuálisok önreformjának támogatásával igyekeztek megoldani. Nemcsak a rendi generálisok törekedtek erre, hanem az obszerváns reformokat kísérő pereskedéseknek és fegyveres összecsapásoknak az egyház tekintélyét romboló következményeit felismerve maguk a pápák is. A fordulópont II. Pál pontifikátusa (1464–1471) idejére tehető,⁶² amit

61 *Katherine Walsh*: Papsttum und Ordensreform in Spätmittelalter und Renaissance: Zur Wechselwirkung von Zentralgewalt und lokaler Initiative. In: *Reformbemühungen* i. m. 411–431.; *Kaspar Elm*: Die Bedeutung Johannes Kapistrans und der Franziskanerobservanz für die Kirche des 15. Jahrhunderts. In: *Uő: Vitasfratrum: Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts: Festgabe zum 65. Geburtstag*. Hrsg. Dieter Berg. Werl, 1994. (Saxonica Franciscana 5.) 309–320.; *Bullarium Franciscanum*. II. i. m. 1467. febr. 28. N° 1408.; 1474. aug. 31. A hazai konventuális ferencesek kiváltságainak pápai megerősítése a világiak kolostorátadásainak tiltása és a pápaság felettük való közvetlen joghatóságának hangsúlyozása mellett. Ld. *Karácsonyi J.*: i. m. I. 70.

62 Ld. az előző jegyzetet. II. Pál 1467-es bullája volt a hivatkozási alap utódai számára is. Az ágostonosoknak szóló külön bullát ld. *Bullarium Ordinis Sancti Augustini Regesta*. III. Ed. Carolus Alonso OSA. Romae, 1998. (Fontes Historiae Ordinis Sancti Augustini. Tertia Series 3.) N° 630. (1464). A változást jól mutatja IV. Jenő pápa egy itáliai konventuális kolostor obszerváns reformját elrendelő brévéje. Vö. i. m. N° 268. (1442).

a szécsényi kolostorper során tanúsított pápai magatartás is jól példáz: az obszerváns reform ellen fellebbező ferences provinciálisnak sikerült elfogadtatnia a pápával a kolostor visszaadását.⁶³

Az 1517-es pápai határozat így egyrészt Bakócz Rómában lehangolt tekintélyét tükrözi: X. Leónak ekkor már nem kellett mindenáron a magyar bíboros kedvében járnia. És nem is járt, holott megtehetette volna, hogy az egykor sikeresen félreállított riválist legalább ebben az apró ügyben kárpótolja de ilyen személyes indíttatást a jelek szerint nem érzett. Afelől azonban semmi kétsége nem volt, hogy Magyarországon Bakócz akaratának még most sem mondhat ellen senki. Amikor tehát a kolostor azonnali visszaadását rendelte el, és a végső döntést magának tartotta fenn, a magukat a Szentszék védelmébe ajánló ágostonosok érdekeit védte a helyi hatalmi tényezőként számba vett Bakócz érsek befolyásával szemben. Ezt a következtetésünket a somlóvásárhelyi reform eseményei is alátámasztják. A bencések itteni zárdáját 1511-ben Bakócz az apácák hanyag életére hivatkozva a premonstreiek kezére adta. Az ekkor éppen a rend belső reformján fáradozó bencés vezetés feltehetően azért nem fellebbezett ez ellen azonnal, mert nem mert. A jelek szerint azonban az átadás nem volt zökkenőmentes: 1515-ben Rómában ismételtén utasítani kellett a bencés apácákat, hogy a reform végrehajtásában működjenek közre.⁶⁴ E mögött továbbra is kétségkívül Bakócz állt: az ügy intézésére, a fenti irat kiállítására delegált bíró, Phylippus de Senis, az Apostoli Kamara klerikusa, a magyar bíboros római bizalmasa volt.⁶⁵ Nem csoda, ha a bencések a hivatalos fellebbezéssel 1524-ig vártak. A pápa a vizsgálat elvégzését és a végső döntéshozatalt is delegált bírókra bízta, amit azért tehetett meg anélkül, hogy ezzel a bencéseket előre elmarasztaló ítéletet hozott volna, mivel Bakócz ekkor már nem élt.⁶⁶ Viszont, hogy Körmend

63 1469. júl. 11. II. Pál megerősíti a konventuálisok és obszervánsok egyezségét. Bullarium Franciscanum. II. i. m. N° 1569.

64 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. (= MREV) Ed. Josephus Lukcsics et al. I–IV. Bp. 1896–1907., IV. N° 188., 233–241.

65 Senis 1513. márc. 19-én Bakócz közbenjárására a pápától adományba kapta az esztergomi Boldogságos Szűz-kápolna javadalmát. Jogai érvényesítéséért évtizedes pert folytatott az esztergomi káptalannal, amely során prokurátora maga Bakócz volt. Ld. *Körmendy Kinga: A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a XVI. század elején.* In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Szerk. Békési Imre–Jankovics József–Kósa László–Nyerges Judit. Bp.–Szeged, 1993. 171–175. Senis mint az esztergomi káptalan kanonoka a távollévők között, ld. *Lukcsics Pál: Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején (1500–1527).* Esztergom, 1927. 25. Talán azonos Philippus Senensis de Sergardissal, aki 1503-ban Péter magyarországi bíboros-legátus auditora, *domesticus familiaris* volt (*Bónis György: Szentszéki regeszták.* Bp. 1997. [Jogtörténeti Tár I/1.] N° 3946.), s mint ilyen 1501-ben a jáki apát és Kanizsai Katalin perében ítélezik. A jáki apátot Bakócz pártfogolta, az ő közreműködésével kerülhetett az ügy Philippus elé, akinek ítélete ellen Kanizsai Rómába fellebezett, itteni auditort kérve. (Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv [= ÖStA HHStA], Familienarchiv Erdődy [= Arch. Erd.], Urkunden 10 213.) Az ügyet ld. még később.

66 MREV IV. N° 231., 294–295.

ügyében a pápa és az Ágoston-rendiek aggodalmai a másik fél nagy erőfölényét illetően nem voltak alaptalanok, az 1518-ban lefolytatott szentszéki kivizsgálás be is igazolta.

1518: szentszéki törvényszék Budán és tanúkihallgatás Körmenten

Bakócz 1514-gyel kezdődő hatalomvesztésével párhuzamosan Szatmári György pécsi püspök-kancellár politikai csillagzata egyre emelkedett, a kiskorú király mellett a fő hatalom 1518 után pedig már kétségkívül az ő kezében volt.⁶⁷ Megbízata a körmenti ágostonosok ügyében így nyilván a pápa akarata ellenére, de az egykori konklávista vetélytársnak kedvezett. Bakócz és Szatmári, az egykori patrónus és pártfogoltja viszonya ugyanis, annak ellenére, hogy később gyakran eltérő politikai irányvonalat képviseltek,⁶⁸ a jelek szerint bizalmas és kiegyensúlyozott maradt. Az 1514. novemberi országgyűlésen a Bakócz-ellenes hangulat a tetőpontjára hágott: „Már csak az maradt, hogy életemet, amely amúgy is keserű nekem, elvegyék” – panasolta az eseményeket Esztergomból figyelő érsek. Élete e talán legválságosabb pillanatában egyetlen szövetségese a pécsi püspök maradt,⁶⁹ aki régi patrónusa irányában az ágostonosokkal folyó viták során is hálásnak bizonyult: a maga helyett kinevezett bíró, Vitéz Mihály, akit ekkor familiárisának nevez, Bakócz környezetéből került az ő szolgálatába. Vitéz (a két Vitéz János rokona) 1511–1516 között a magyar gyóntató feladatát látta el a római kúriában. 1512-ben az érsek támogatásával kaphatott a pápától esztergomi prépostságot, 1513-ban ő a magyar bíboros egyik konklávistája, 1514 decemberében pedig az érsek egyik ügyvédje Rómában a *Sacra Romana Rotán* zajló perben.⁷⁰ 1521-ben azonban már ismét Bakócz szolgálatában találjuk, az

67 *Kubinyi A.*: A belpolitika i. m. 375–376.; *Fraknói V.*: Erdődy Bakócz i. m. 163.

68 *Tóth-Szabó Pál*: Szatmári György prímás. 1457–1524. Bp. 1906. (Magyar Történeti Életrajzok) 33.; *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 311–313.; *Kubinyi A.*: A belpolitika i. m. 342–343.

69 Bakócz s. k. levele vitézlő Wijzoka-i Márknak (arra kérte, hogy olvasás után égesse el). 1514. nov. 21.: „Expecta in omnibus a solo domino Episcopo Quinqueecclesiensi, et quicquid ipse dicet, facias. Si vult, quod cum nunciis huc venturis, redeas, ita facias, si minus, tunc diu expectes et maneat donec Wajjda et ceteri domini absedent. [...] De abbacia de Tapolcza, que debet occupari a manibus gubernatoris Agriensis, loqueris domino Rmo Q. similiter etiam domino palatino, quo sit iniuria dno cardinali Estiensi, [...] et rogabis ipsum dominum Episcopum ut non patiatur hoc ita fieri et saltem roges laboret d. Sua Rma, ut revideatur de iure etc.” MOL DF 280 766. Nem érthetek egyet azzal a megállapítással, hogy ekkor Szatmári is bekapcsolódott a Bakócz elleni hajszába, elérkezettnek látva az időt a hatalom megszerzésére (*Barta G.–Fekete Nagy A.*: i. m. 230.), mivel ez a megállapítás a ferrarai követ jelentésének Szatmári töretlen Bakócz-pártiságát alátámasztó téves olvasatán alapul. *Monumenta Rusticorum* i. m. 1514. szept. 27. 232.

70 *Köblös József*: Egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában. Bp. 1994. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) 376–377.; ASV, Sacra Romana Rota, Actorum 1. Hazatérte után Bakóczhoz fűződő kapcsolatát jellemző adat, hogy az érsek javára 1517-ben lemondott a pápától kapott szabolcsi főesperességről és egri kanonokságról. *Annales e regno Hungariae*

esztergomi szentszék ügyvédjeként. De az érseki szentszék prokurátora volt világi jogászként Újhelyi Márton deák is, aki az Ágoston-rendieket Budán Erdődy Péter nevében vád alá helyezte.⁷¹ Az ő ügyvéd kollégája volt nemes Miletinczi Antal, akinek a fia nem más, mint Miletinczi János: a körmendi jegyzőkönyvet hitelesítő közjegyző, egyben a vizsgálat során bírósági jegyző, aki szintén az esztergomi szentszék alkalmazásában dolgozott. A Kőrös megyéből származó kisenemesi-értelmiségi család és az Erdődyek közötti közeli kapcsolatot jelzi Miletinczi Miklós mester, kúriai jegyző életének egy mozzanata is: Erdődy Péter 1517. május 24-én – tehát a körmendi események sodrában – a királyi kúriában ügyvédei közé fogadta.⁷² A Szatmári–Bakócz-szövetséget, patrónus-kliens kapcsolatot jelzi Attádi Márton pályája is. Erdődy Péter ügyvédje nyilván nem véletlenül kérte, hogy őt küldjék ki Körmendre, a tanúvallatás levezénylésére. Attádi ugyanis, 1517 óta a pécsi püspök szuffraganeusa és házi prelátusa,⁷³ 1517 áprilisában Esztergomban Bakócz mellett volt: az ágostonosok távozását elrendelő legátusi pátenzben ekkor ugyanis tanúként szerepel.⁷⁴ Összességében tehát elmondhatjuk: a körmendi per végrehajtói valamennyien Bakócz környezetének tagjai voltak.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy Kolozsvári Mihály Ágoston-rendi váci perjel Körmenden a tanúvallatások megkezdése előtt keserűen kifakadt: „szegény Ágoston-rendi barátok az ellenséges obszerváns barátokat pártfogolók nagy tekintélye és hatalma miatt a kifosztás ügyében nem találtak más,

provenientes in Archivio Secreto Vaticano. 1421–1536. Kiad. Körmendy József. Bp. 1990. N° 225. Az 1514-es római per során Vitéz ügyvédtársa Csuti Menyhért, fehérvári kanonok, korábban az esztergomi szentszék közjegyzője, 1516-ban Bakócz familiárisának nevezi. (*Köblös J.*: i. m. 341.; *Kubinyi András*: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. In: *Uő*: Főpapok i. m. 200. 22. jegyzet.; *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. N° 3947., 4275. [zágrábi kanonok], 4280. [waskai főesperes] et passim; mint Bakócz familiárisa: ASV Camera Apostolica, Diversa Cameralia, vol. 67. fol. 130v–136v.) Az ő neve is előkerült a körmendi per során 1518 májusában: Erdődy Péter az akkor is Rómában tartózkodó Csutit nevezte meg Újhelyi Márton mellett képviselőjének (Körmend, 1518. máj. 13. Erdődy Péter ügyvédvalló levele. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 25v–27v.).

71 1515. nov. 17. (MOL DL 75 778.); 1521. ápr. 11.: Egyháztörténelmi Emlékek a Magyarországi Hitújítás Korából. (= ETE) I–V. Szerk. Bunyitay V.–Rapaics R.–Karácsonyi J.–Kollányi F.–Lukcsics J. Bp. 1902–1912., I. N° 27. Vö. *Kubinyi András*: Írástudás és értelmiségi foglalkozásúak a Jagelló-korban. Magyar Herold 1(1984) 186–208., 193. és 204.

72 A Miletincziekre: *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 364–365. Ezenkívül Antalra: PRT V. 466–468. és 548., MREV IV. 470.; Jánosra: PRT X. 687., 1506; Erdődy Péter ügyvédvalló levele: BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 10rv. A közjegyzői pályára, közjegyzőkre mint egyúttal szentszéki jegyzőkre ld. *Bónis György*: A sasadi tizedper közjegyzői a XV. század derekán. Levéltári Közlemények 42(1971) 103–127.

73 Címei és javadalmi: *episcopus Augostopolitanensis, commendatarius prepositure de Maroth* (Marótfalva) *ac archidiaconatus et canonicatus ecclesie Quinqueecclesiensis* (BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 1r és 18r.). Címzetes püspökként is megtarthatta korábbi javadalmait: a fent említettek közül egy átai oltárigazgatóság tartozott közéjük. *Annatae e regno Hungariae provenientes* i. m. N° 224.; a szabad művészetek *baccalaureusa* (MREV IV. 139.).

74 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 13r.

[...] nála – aki csupán a rend egy egyszerű és tudatlan szerzetese – alkalmasabb ügyvédet és írnokot, aki nevükben bármit is beszélne, érvelne, írna és ügyüket képviselné, bármily nagy [...] és előre fizetett jutalmazás ellenében sem”.⁷⁵ Ezt minden további nélkül el is hihetjük neki. Vitéz és Attádi ugyanis következetesen mellőzték tiltakozásukat mind a kivizsgálás megkezdése, mind Erdődy Péter perbe avatkozása ellen, miközben kolostoruk visszaadását továbbra is hiábavalóan követelték.

A körmendi vizsgálat során mindkét fél és a tanúk is Erdődy Pétert tekintették Körmend földesurának. Teljes joggal, hiszen 1517 májusa, Bakócz végrendelkezése és annak uralkodói jóváhagyása óta nemcsak a gyakorlatban, de jogilag is ő volt Körmend földesura.⁷⁶ Amikor tehát az Ágoston-rendiek fellebbezésére indult perben az obszerváns ferencesek védelmét magára vállalta, ezzel voltaképpen kegyúri kötelességeit teljesítette.⁷⁷

1518. május 4-én, a budai Szent György-templomban az obszerváns ferencesek és az ágostonosok az idézésnek megfelelően megjelentek Vitéz Mihály székesfehérvári prépost törvényszéke előtt, aki az országgyűlési elfoglaltságaira hivatkozó Szatmári nevében az eljárást vezette. Az ágostonosokat és ferenceseket egyaránt provinciálisaik, a rend budai káptalanán frissen megválasztott Pécsi Balázs és a ferences Dereszlényi Albert, valamint egy-egy budai barát képviselte. Amikor a bíró a ferencesekhez fordult, hogy az ágostonosok visszahelyezését elrendelő pápai brévéhez hozzászólásukat kérje, szavába vágott Újhelyi Márton mester. Ő, mint láttuk, Erdődy Péter ügyvédje volt, s „harmadik személyként, mint akinek [...] az ügyszékhöz igencsak köze van”, tiltakozott a bréve végrehajtása ellen. Mondván, hogy a pápa a Veszprém egyházmegyei kolostor visszaadásáról beszélt, amihez ő hozzájárul, de a győri *diocesis*beli körmendi kolostor a ferenceseké kell hogy maradjon, mivel onnan az ágostonosok állításával ellentétben a jogos úton lettek vétkeikért eltávolítva. A kolostor területi hovatartozását illetően a valóban becsúszott hibára nem reagálva, az ágostonosok azt válaszolták, hogy ők nem pereskedni akarnak, csupán a pápai bréve végrehajtását követelik, vagyis erőszakkal elvett kolostoruk *de facto* visszaadását. Amikor azonban két nap múlva Újhelyi a kezdeményezést teljesen magához ragadva az általa összeállított vádpontok alapján vizsgálatot követelt, az ágostonosok pápai kiváltságaira hivatkozva felszólították, hogy hagyjon fel a zaklatásukkal, tekintve, hogy „neki és Erdődy Péter úrnak semmi közük a kolostorhoz”. Mire az ügyvéd azt

75 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 25r.

76 Körmend mellett Vas megyében a monyorókeréki és veresvári uradalmakat, továbbá tekintélyes Kőrös, Varasd és Veszprém megyei birtokokat örökölt. Bakócz végrendelkezésére ld. MOL Diplomatikai Levéltár (= DL) 89 092.; ÖStA HHStA Arch. Erd., Urk. N° 10 269. és 10 270.; *Fraknói V.*: Erdődy Bakócz i. m. 176–177.; Erdődy Péter birtokátvételének kezdetét Bándi Zsuzsa 1511-re teszi. *Bándi Zs.*: Körmend i. m. 41. 60. jegyzet.

77 A kegyurak védelmi kötelességére (*protectio, defensio*) ld. *Kollányi Ferenc*: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp. 1906. 250–251.

felelte, hogy a kolostorhoz igenis sok közülük van, s a ferencesek pápai kiváltságaira viszonthivatkozva kérte az ágostonosokat, hogy hagyják őket békén.⁷⁸

Mint látjuk, az ágostonosok Erdődy Péter kolostor feletti kegyuraságát vitatták. Álláspontjukkal azonban ismét magukra maradtak. A kánonjogi doktorátussal rendelkező Vitéz Mihály a fentieknél szabatosabban fogalmazta meg a hivatalos álláspontot: „nemes és vitézlő Erdődy Péter, Körmend földesura és kegyura, aki a kolostorbeli obszerváns ferences barátok védelmének terhéért [...] magára vállalta”.⁷⁹ A kegyúr tehát – a magyar perjogban is ismert⁸⁰ – harmadik személyként avatkozott a szentszéki perbe az alperes oldalán. Amikor az ágostonosok ezt a jogát vitatták, megpróbálták a kolostorreformot, vagy aminek ők nevezték, erőszakos megfosztásukat jogilag kizárólag a két rend ügyeként definiálni. A képletből igyekeztek kizárni egyrészt a helyi földesurat, másrészt az – ez esetben persze tőle függetlennek nem tekinthető – érsek-legátust, egyszerűen rendi riválisaik helyi világi és egyházi szövetségeseit. Mint láttuk, a Szentszéknek is ez volt az érdeke. Az Ágoston-rendiek igyekezete azonban nem járt sikerrel: a pécsi püspök megbízottai a tanúkihallgatást folyamatos tiltakozásuk ellenére lefolytatták anélkül, hogy a kolostort előtte nekik visszaadták volna.

A végső pápai ítélet: az obszerváns kolostorreform helyi meghatározottsága

Az 1518 májusában Budán és Körmenden lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyvét valamikor 1518 késő nyarán vehette át a pápa Cserbokor László csanádi préposttól.⁸¹ Ennek elején Szatmári György jelentése állt, amelyben a püspök röviden összefoglalta a történeteket. Azt, hogy a kolostort a pápa utasítása ellenére nem adta vissza az ágostonosoknak, így magyarázta:

Mivel tehát a főtisztelendő legátus úr ítéletéből [...] az ügyhallgató [ti. Vitéz Mihály] világosan megállapíthatta, hogy a remetéket nem önkényesen, hanem a jog rendjét betartva fosztották meg házuiktól, s az ügyhallgató nekem erről és az általa lefolytatott eljárásról megbízhatóan és részletesen beszámolt, ezért arra a következtetésre jutottam, hogy a ház visszaadása méltánytalan volna és sokak megbotránkozásával járna.⁸²

A szerzetesrendek egysége és saját tekintélye védelmezése mellett a pápai döntéshozatalt egyúttal az az ezzel gyakran ellentétes cél vezette, hogy a refor-

78 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 2v–4r. és 15r–16r.

79 Vitézi mandátuma Attádi Mártonnak a körmendi vizsgálat lefolytatására. Buda, 1518. máj. 4. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 18r–21v.

80 *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 170. skk.; Werbőczy István Hármaskönyve i. m. II. rész, 84. cím.

81 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 108r. Cserbokor 1518. jún. 17-én Szatmári budai házában az evangéliumra esküt téve vette át a pécsi püspök pecsétjével lezárt jegyzőkönyvet.

82 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 1r.

mokkal járó gyakori botrányokat kerülje, és hogy a már kialakult feszültségeket minél hamarabb lecsillapítsa.⁸³ A jelek szerint X. Leó is megszívlelte a pécsi püspök tanácsát, és a kolostort a ferencesek kezén hagyta. A körmendi eset ezáltal végső soron minden egyedisége – kései volta, Bakócz sajátos helyzete, s az ebből eredő szokatlan pápai reakció – ellenére magán viseli a külső tényezők által kivitelezett kolostorreformok strukturális jegyeit. Így például jól érzékelhető a kánoni jogviszonyok és a reform gyakorlata közötti feszültség. Konkrétabban fogalmazva: az a tendencia, hogy a mendikáns kolostorok feletti közvetlen pápai joghatóság ellenére a reform kimenetele az obszervánsokat támogató helyi tényezőktől függött, miközben Rómának csak az alkalmazkodás lehetősége jutott. A döntés ugyan jogilag Róma kezében volt, de akarata végrehajtására csak akkor volt esélye, ha ez egybeesett az erősebbik helyi frakció akaratával. Amikor X. Leó elrendelte, hogy a körmendi kolostort adják vissza az ágostonosoknak, ez a feltétel nem volt adott, így nem is teljesítették a parancsát. Hogy a szituációból tekintélyvesztés nélkül kerüljön ki, csak annyit tehetett, hogy a fennálló helyzetet utólag jogilag szentesítette.⁸⁴ Így végső soron a késő középkori pápaságnak a békesség megőrzésére irányuló hangzatos törekvését a helyi hatalmi tényezőkkel szembeni gyengeségét leplező, abból erényt kovácsolni igyekvő propagandának kell tekintenünk. Összességében tehát a kolostorreform mint egyházpolitikai esemény – a szentek kanonizációihoz hasonlóan – felfogható a periféria és a centrum egyezkedési folyamatának, amely azonban a trentói zsinat hatására rövidesen Róma javára módosul.⁸⁵

83 Szinte minden obszerváns kolostorreform körüli perben szerepel a *scandalum* elkerülésének igénye mint a pápai döntést legitimáló érv. Egyik pregnáns megfogalmazása ennek a mainzi érseknek szól, aki pápai felhatalmazására hivatkozva reformálta tartománya ferences kolostorait. A németországi bíboros-legátus – Szatmárihoz hasonlóan – szintén az átadások törvényességével és az új tulajdonosok népszerűségével, a kolostor visszaadása esetén várható közfelháborodással érvelt a mainzi érsek mellett. Erre felel a pápa 1472-ben a következőképpen: „Volentes quantum cum Deo possumus scandalis obviare ac pacem, tranquillitatemque nutrire, reformationem tuam [...] factam, approbantes, eandem tuam fraternitatem in Domino exhortamur, ut omni studio et diligentia adnitaris rem istam taliter componere, ut de cetero ad Nos de praemissi querela aliqua non deferatur.” Bullarium Franciscanum. III. i. m. N° 307. Szintén beszédes eset a baseli: itt a konventuális ferencesek hivatkoznak a helyi lakosság támogatására, mondván, hogy nagy felháborodás (*gravia scandala*) lesz, ha kiteszik őket – aminek hatására a pápa megtiltotta a reformot (*Bernhard Neidiger: Stadtreform und Klosterreform in Basel. In: Reformbemühungen i. m. 550.*).

84 Körmendnél – ahol a jog Bakócz oldalán állt – is jobban tanúsítja a pápaság beszűkült mozgásterét a szászországi Halle ferences kolostorának reformja. Magdeburg érseke, aki a város földesura volt, a kolostort átadta az obszervánsoknak. Döntése ellen a konventuálisok a szomszédos földesúrhoz és a helyi espereshez fordultak segítségért. Ekkor az esperes kiközösítéssel büntette az obszervánsokat, mire azok a tartományfejedelem segítségét kérték. Miután a tartományi egyház reformján fáradozó világi fejedelem az obszervánsok pártjára állt, s a konventuálisoktól megvonta a védelmét, a pápa nem tehetett mást, mint hogy a ferences rend feletti közvetlen joghatósága, vagyis püspöki, ill. érseki jurisdikció alóli mentessége ellenére megerősítette a magdeburgi érsek reformhoz való jogát. *M. Schulze: i. m. 83.*

85 Vö. *Peter Burke: How to be a Counter-Reformation saint. In: Uő: The historical anthropology of early modern Italy. Essays on perception and communication. Cambridge, 1987. 48–62.*

Róma és a helyi tényezők korabeli viszonyának a körmendinél szemléletesebb eseménye a már említett szécsényi reform. Mint már tudjuk, a ferencesek itteni kolostorának reformját szintén a kegyúr, Ország Mihály nádor kezdeményezte a pápánál 1466-ban. Az ekkor kijelölt pápai biztosok – a tereskei apát és a bozói prépost – az előírt vizsgálat megtartása nélkül, ráadásul az ellenállást tanúsító konventuálisok egyházi megfenyítése mellett adták át az obszervánsoknak a kolostort. A konfliktust tovább fokozta a nádor fiának és egyik familiárisának erőszakos beavatkozása. A provincia érdekeit elszántan védő reform-provinciális, Igali Fábián ekkor az őket ért jogtalanság miatt először a Szentszékhez fellebbezett. A Rómában elrendelt kivizsgálást azonban a cseh husziták elleni háborúra hivatkozva Mátyás király leállította. Igaliék ekkor az uralkodói beavatkozás jogalapját nem vonták kétségbe, csak az indokait vitatták, alaptalannak tartva azt. Ezért Rómában a kivizsgálást elhalasztó szentszéki bíró, az erőszakoskodó kegyúr, az obszervánsok és az eredetileg kijelölt két pápai biztos ellen tettek panaszt. Ugyanekkor Igali a rend generálisa elé is beterjesztette az ügyet, aminek eredményeképp 1469-ben a rendi nagykáptalanon sikerült megegyeznie Szigeti Balázs magyar vikáriussal a kolostor visszaadásáról. Az előjárók római megállapodását a hazai obszervánsok tartománygyűlése is megszavazta, a pápa – Igali kérésére, a megegyezés biztosabb megtartása végett – pedig örömmel zárta le a rendi vizsályt 1467-es rendelete hatályon kívül helyezésével és a kolostor visszaadásának elrendelésével. De hiábavalónak bizonyult mind a rendtagok kompromisszumkészsége, mind a pápa alkalmazkodása. A kolostor ugyanis, kizárólag a nádor akaratából, a kolostorról lemondott obszervánsok kezén maradt.⁸⁶

Bakócz fellépésének mozgatórugói

A kolostori élet válsága: a beavatkozás oka vagy ürügye?

Tudjuk már, hogy az Ágoston-rendiek állítása, miszerint erőszakkal vették el a kolostorukat, olyan tekintetben nem igaz, hogy Bakócznak erre ne lett volna kelendő jogosítványa. A legátus megfelelő hatáskörrel és a jogi előírások betartásával reformálta a kolostort. Sőt, e téren inkább éppen túlzott óvatossága kelt feltűnést. Ugyanakkor az ágostonosoknak is igazuk volt, amikor kolostoruk azonnali visszaadását követelték, hiszen ez állt a pápai rendeletben. Hogy erre mégsem került sor, azt a Bakócz-párti bírácoknak „köszönhették”. Ezek után azt kell tisztázni.

⁸⁶ Az eset összefoglalását ld. *Karácsonyi J.*: i. m. I. 66–67. és 283–284.; *König Kelemen*: Hatszázéves ferences élet Szécsényben. 1332–1932. Vác, 1931. 58–62.; Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Folio Latini 4271. Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hung. ordinis minorum S. B. N. Francisci Strictioris Observantiae collectaneorum 1768. (Kósa Jenő rendtörténetének egyik kézirat), fol. 41–44.; 1469. júl. 11. II. Pál megerősíti a konventuálisok és obszervánsok egyezségét, ld. *Bullarium Franciscanum*. II. i. m. N° 1569.

táznunk, hogy milyen volt valójában a körmendi kolostor állapota: minden rendben volt, ahogy az ágostonosok állítják, vagy vádlóiknak higgyünk, akik szerint válságba jutott? A kérdésben a legilletékesebbek a környék lakói, akik a szerzetesekkel nap mint nap találkoztak. Az őket képviselő tanúk pedig valamennyien megerősítették az ágostonosok erkölcstelen életéről és liturgikus kötelezettségeik elhanyagolásáról szóló vádakat. Persze nem feledkezhetünk meg az ágostonosok sugallta azon ellenérvéről, hogy a tanúk a felperes befolyása alatt az ő befeketítésükre törekedtek, magyarán nem mondtak igazat. A tanúvallomások hitelességének kérdése azonban csak a kihallgatás módját, a tanúk személyét és vallomásaikat egyenként és egymással összevetve vizsgáló szisztematikus elemzéssel tisztázható megnyugtatóan, ami szétfeszítené e tanulmány kereteit. Ezért itt csupán az ágostonosok érveléseinek önellentmondásosságára mutatva érvelnék röviden a mellett, hogy ők, s nem a tanúk torzítanak tudatosan.

A tanúk a vádak sablonos megerősítésén túl mintegy ötvenöt különböző történetet meséltek el a barátokról: ezek mindegyike egy konkrét eseményről szól sajátos részletekkel (hol, mikor, kinek a házában, gesztusok leírása, szavak idézése stb.). E történetekről, részint konkrétitásuk, részint az emlékezés és a közvélekedés (*fama publica*) sajátosságait tükröző rendszerük (pl. változatos ismétlődésük) miatt nehéz elképzelni, hogy csupán a tanúk fantáziájának szülöttei.⁸⁷ A barátokkal folytatott beszélgetéseit három tanú is felidézte. A körmendi plébános – a többiekhez hasonlóan – így emlékezett:

bizony igen gyakran korholta a szerzeteseket kolostoruk elhagyatottsága és botrányos életvitelük miatt, azok azonban azt felelték neki, hogy ők önmagukban nem elégségesek arra, hogy ezen változtassanak, mivel annyira kevés alamizsnát kapnak, hogy nem lakhatnak ott annyian, hogy minden imaórát és istentiszteletet elvégezhessenek.⁸⁸

Vagyis a barátok az őket jól ismerő hívek nekik szegezett panaszaira nem reagálhattak úgy, amint később a távoli Róma felé tették: egyszerűen hibáik tagadásával. Csupán magatartásuk indoklására tettek kísérletet: a hívek szűkmarkúságát mulasztásaik okaként tüntették fel. Persze a tanúk szerint az eseményeknek éppen fordított volt a logikája: a hívek botrányos életük következményeként vonták meg tőlük bőkezűségüket, s mentek inkább a plébániai templomba misére.

Továbbra is kérdéses azonban, hogy valóban ez, a szerzetesi és laikus vallásgyakorlat, egyben a társadalom megbomlott ideális rendjének (imádkozó szerzetesek és alamizsnát osztó hívek) helyreállítása, illetve, hogy csak ez állt-e mögötte. Másként: mindez ok, vagy inkább csak kapóra jött ürügy volt? Hallgassuk meg ismét először a tanúk véleményét. Amikor közvetlenül Bakócz beavatkozásának motivációiról faggatták őket, ugyan nem mindenki, de a kérdést elismételve a nagy többség megerősítette: Bakócz szerintük is az Ágoston-rendiek kihá-

87 Részletesen ld. *Erdélyi Gabriella*: „Causa scientiae”. Egy 16. századi tanúvallatási jegyzőkönyv anatómiája. Korall 2002. 9. sz. 5–31.

88 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 88r.

gásai és a hívek efelett érzett felháborodása, hitbuzgalmuk hanyatlása és már az egész klérusra kiterjedő megvetése miatt tette ki az ágostonosokat kolostorukból, s hozta oda a jobb életű ferenceseket. Egyszóval – amint a vád fogalmazott – „hitbuzgóságból, a vallás és a keresztény hívek üdvössége érdekében”. Más megfogalmazásban egy tanú szájából: „hogynagyobb legyen a nép Isten iránti odaadása”.⁸⁹ Néhányan nem foglaltak ugyan állást, mondván, hogy erről semmit sem tudnak, de senki sem vonta kétségbe vagy állította az ellenkezőjét annak, hogy az érseket vallásos okok és célok vezérelték. Ez esetben mégsem hagyatkozhatunk kizárólag a vallomásokra. Egyrészt ugyanis, szemben a konkrét történetekkel, itt sugalmazott, szájba adott kérdéseket erősítenek meg, nem maguktól mesélnek. Szavaik bizonyító erejét az is gyengíti, hogy itt véleménynyilvánításokról van szó (szemben az előbbi elbeszélő szövegrészekkel), s nincs semmilyen eszközünk annak ellenőrzésére, hogy a tanú tényleg azt mondta-e, amit gondolt. Az egyéb számba vehető külső körülmények pedig inkább állításaik ellen szólnak. Itt van például az a tény, hogy a reform végső soron kudarcba fulladt, mégpedig azon prózai oknál fogva, hogy Bakócz, illetve örököse, Erdődy Péter, nem tett eleget annak az ígéretének, hogy az épületeket a maga költségén helyreállítja, és a kolostort a szükséges felszerelésekkel ellátja. Pedig akkoriban is közhelynek számított, hogy szellemi megújulás csak rendezett fizikai körülmények mellett lehetséges.⁹⁰ A kolostorreformáló kegyurak – köztük a korábban említett főurakkal – ígéretüket megtartva ilyenkor általában nem is takarékoskodtak. Körmenden azonban a ferencesek mind Bakóczot, mind az unokaöccsét hiába kérték épületeik helyreállítására, aminek az lett az előre is látható következménye, hogy 1524-ben elköltöztek Körmendről.⁹¹ Ez a végkifejlet pedig arra utal, mintha ez esetben nem a vallásos megújulás, az obszervancia bevezetése, hanem csupán az Ágoston-rendiek eltávolítása lett volna az érseknek fontos. Emlékezzünk vissza: Rómába menet kolostorukban azzal fenyegette a barátokat, hogy ha nem változtatnak életükön, kidobja őket. Elképzelhető tehát, hogy célja ezzel nem a megjavításuk, hanem a már előre eltervezett kiebrudalásuk – amelyhez azután Rómában a pápai felhatalmazást is megszerezte – előkészítése volt. Egy szerzetesi közösség eltávolítását ugyanis figyelmeztetésüknek kellett megelőznie.⁹²

89 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 17v. és fol. 49r.

90 B. Neidiger: i. m. 562–564.; Brian Patrick McGuire: *Spiritual Life and Material Life in the Middle Ages: a Contradiction? (The Example of Cistercians in Northern Europe.)* In: *Mensch und Object in Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Leben – Alltag – Kultur.* Wien, 1990. (Sitzungsberichte 568.) 285–314.

91 1524. márc. 11. VII. Kelemen pápa az obszerváns ferencesek provinciálisának kérésére engedélyezi, hogy a körmendi kolostort, tekintettel annak romos állapotára, elhagyhassák. ETE I. N° 127.

92 Vö. a vásárhelyi apácák elleni eljárással: „visa igitur monitione paterna sepissime facta diverso tempore per prefatum dominum cardinalem [...] predictis abbatisse et monialibus, ut honeste et laudabiliter in clausura viverent”. MOL DL 22 140.

Bakócz és az ágostonos provincia kapcsolatának feszültségeit ennél közvetlenebb adat is jelzi: 1520 áprilisában az ágostonos generális, Gabriele da Venezia a magyar provinciához intézett körlevelében – amelyet tömören bejegyeztek a regisztrumkötetbe – a szerzeteseket szent életre és az „esztergomi bíboros” kibékítésére ösztönözte.⁹³ A kérdés csupán az, hogy ez miként függ össze (ha egyáltalán összefügg) a körmendi eseményekkel. Melyik lehet az ok, és melyik a következmény? Az ágostonosok esztergomi rendi főiskolájának ekkori olasz vezetőjéről, Agostino da Vicenzáról írva Mezey László már 1514 körül Bakócz és a magyar provincia konfliktusáról beszél. Ennek okát azonban – mint mondja – nem ismeri. Tünetének – az események kronológiáját talán pontosan nem ismerve vagy lazán kezelve – a körmendi kolostor elvételével való érseki fenyegetést (ami 1511-re tehető), az 1520-beli fenti generálisi intelmet, valamint az olasz *magister regens* és a prímás közötti, 1518 elejére datált állítólagos vitát tekinti. Bár ennek tárgyáról sem tud közelebbit, Bakóczot sejtí a neves teológus és prédikátor röviddel ezután távozása mögött.⁹⁴ Ha ehhez hozzávesszük, amit a hazai egyháztörténeti diskurzusban Bakócz és az obszerváns ferencesek kapcsolatáról olvashatunk, vagyis hogy a rend kitüntetett pártfogója volt,⁹⁵ s felidézzük a körmendi Ágoston-rendiek fellebbezését, miszerint az érsek egy húron pendült a ferencesekkel, máris Bakócz és a premonstreiek párosa kontra bencések képlete áll előttünk. Az érsek premonstreipártisága és bencésellenessége összefüggéseire Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet: a jelek szerint magatartását vallásos, politikai és személyes tényezők együttesen motiválták és befolyásolták.⁹⁶ Ennek az időben is párhuzamos eseménysornak a közelebbi megismerése segíthet megérteni az ágostonosok, az obszerváns ferencesek és Bakócz kapcsolatát.

93 „Litteras item dedimus ad priores eiusdem provincie in singulis conventibus legendas, hortantes eos ad vite sanctimoniam et presertim ut cardinalem Strigoniensem pacatum redderent.” 1520. ápr. 10. Timkovics Pál cédulagyűjteményes hagyatéka (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár [= ELTE EKK] H 306.). Timkovics rendszeres hungarikakutatást végzett a rend központi római levéltárában (Archivum Generalis Ordinis Eremitarum Sancti Augustini [= AGA]). Azóta a rendi generálisok regisztrumköteteteinek (Serie Dd.: Registri dei Reverendissimi Padri Generali) nagy része – a számunkra érdekes időszakból 1506-tól 1518-ig – kiadásra került a Fontes Historiae Ordinis Sancti Augustini sorozatban. A regisztrumokra az alábbiakban értelemszerűen a kiadásokból, ezek híján a levéltári jelzetet megadva hivatkozom, miután Timkovics amúgy sem lapszámozott, néhol javításra szoruló jegyzeteit a római eredetivel egybevettem. A fenti idézet jelzete: AGA Dd. 13. fol. 132v.

94 László Mezey: Maestro Agostino da Vicenza, Agostiniano Platonista nell’Ungheria Cinquentesca. In: Rapporti Veneto–Ungheresi all’epoca del rinascimento. A cura di Tibor Klaniczay. Bp. 1975. (Studia Humanitatis 2.) 330. A tanulmányra Szovák Kornél hívta fel a figyelmemet.

95 Mályusz E.: i. m. 292.; Sugár István: Az egri püspökök története. Bp. 1984. (Az egri főegyházmege schematizmusa I.) 196.

96 Mályusz E.: i. m. 226–232.

Bakócz, a bencés és a premontrei reform

A 16. század kezdetén a bencés és premontrei rendben egyaránt lendületes reform indult el. A közösségi élet újjáteremtésének külső feltételeit a rendi reformerek az előjárók kánoni megválasztásának gyakorlásával (a commenda-rendszer felszámolásával), rendszeres rendi gyűlések és vizitációk tartásával, az elszigetelten álló monostorok szorosabb, egy fő alatti egységbe szervezésével próbálták megvalósítani. Az első jelentősebb eredmények e téren mindkét rendben 1510–1512-ben mutatkoztak.⁹⁷

Mint közismert, a bencések reformjának kezdeményezője és fő támasza II. Ulászló, rendi vezéralakja az általa 1500-ban kinevezett pannonhalmi apát, Tolnai Máté volt.⁹⁸ A Mályusz tollán kibomló események szerint Bakócz a bencések kongregációs szervezési törekvéseit azért nézte rossz szemmel, mivel azok primási hatáskörét csorbították: a reform-apátságok ugyanis ezután Pannonhalm alá tartoztak, az esztergomi zsinat helyett a nagykáptalanra jártak, s nem ő, hanem a főapát vizitálta őket. Az ellentétek II. Ulászló halála és a kongregáció pápai megerősítése (1518) után eszkalálódtak: az érsek az erős főapáti hatalmat elutasító apátok függetlenedési törekvéseit felkarolva eredményesen gátolta a rendi reform hatékony működését. Ugyanakkor a premontreiek Franciaországból induló megújulási mozgalmának hazai sikeres megvalósítása hasonló egyértelműséggel Bakócz érdemének tekinthető. Első lépésben, 1506-tal kezdődően a király közreműködésével az érsek pártfogoltjai kerültek három nagyobb prépostság élére: Fegyverneky Ferenc, Majthényi Uriel és Dévai András, mindhárom középnemesi származású, tanult világi papok, akik kinevezésüket követően léptek be a rendbe. Sorban a sági, túróci és bozóki királyi kegyuraság alatt álló prépostságok előjárói lettek, a negyedik reformra kiszemelt bényi háznak pedig Bakócz volt a kegyura. 1510-ben – szinte észrevétlenül – a rend vezetése az ő kezükbe, általuk pedig a primáséba került. Mivel az új rendi határozatokban előírt rendi prépostválasztás nem a korábbi szokás szerint történt, vagyis az egyes prépostságok nem önállóan és maguk közül, hanem a rend vezetőinek beleszólásával választották meg előjáróikat, ezen erősen centralizált szervezet révén sikerült a reformokkal szembeni esetleges helyi ellenállást eleve meggátolni, és az érseknek a maga akaratát itt is érvényesíteni. A rend így Bakócz kézi vezérlésével működött: a rendi vezetőkkel egyenként is rendszeresen tárgyalt, akik tőle

97 A mozgalmak alábbi rövid áttekintésének forrásai: *Mályusz E.*: i. m. 221–233.; *Dr. Oszwald Arisztid*: Fegyverneky Ferenc, sági prépost, rendi visitator. 1506–1535. In: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934). Fejezetek a magyar premontreiek nyolcszáz éves múltjából. Gödöllő, 1934. 51–108.; PRT III. 74–139. Az alábbiakban ezért csak az ezekben nem található megállapításokat vagy adatokat jegyzetelem.

98 Bár Mályusz Tolnainak tulajdonítja kezdettől fogva a kezdeményezést, de amint Kubinyi András is röviden megemlítette (Mátyás király és a monasztikus rendek. In: *Uő*: Főpapok i. m. 248.), bizonyos itt nem részletezhető mozzanatok határozottan az uralkodó központi szerepére utalnak.

várták ügyeikben a döntést, de az is előfordult, hogy valamennyi prépost nála gyűlt össze Esztergomban (1519. május). A rendi reform ugyanakkor kétségkívül jelentős eredményeket ért el a szerzetesi élet helyreállítása terén, Bakócz emberei ugyanis a belső megújulás őszinte hívei és fáradhatatlan harcosai voltak. Fegyverneky a monostorok élére ugyan a saját embereit állította, de ezek egyszerű szerzetesek voltak, akiknek számíthatott a támogatására a reform megvalósításában; a prépostságokat vizitálta, a francia rendi központtal a kapcsolatot fenntartotta, a rendi vagyonnak – ami korábban gondatlanságból került idegen kézre – gondos kezelője és védelmezője volt, miközben fontosnak tartotta azt is, hogy a rend apácái számára a férfi szerzetesek magyar nyelvű rendtartáskönyvet (Lányi-kódex) állítsanak össze. A fenti események ennél jóval kimerítőbb tárgyalása során Mályusz így kommentálja Bakócz tevékenységét:

[Módszereinél] Nehezebb megértenünk Bakócz magatartását, az állandó figyelmet, amelyet a rend iránt tanúsított, s a támogatást, amelyben a reformot részesítette. Azonban bizonyára csak azért állunk vele szemben értetlenül, mert éppen őt megszoktuk az egoisztikus „renaissance egyéniség” azon típusának képviselőjéül tekinteni, amely közböbös az egyház iránt. Ha mentesíteni tudjuk magunkat a közkeletű, de csak általánosításokon nyugvó felfogástól, kevésbé fog szereplése érthetetlennek látszani. Egyébként két „racionális” okra is hivatkozhatunk, amelyek szintén közrejátszhattak elhatározásában. Az egyik a királynéra, de Foix (Candalei) Annára való tekintet, aki francia származású. A másik: ellenszenve a bencés rend iránt. Mint említettük, nem tetszett neki a Tolnai-féle reform, azt nem támogatta, sőt elgáncsolni törekedett. Mintha „csak azért is” meg akarta volna mutatni, mit ér hatalma, különösen védelmébe vette egy másik rend törekvéseit.⁹⁹

A premontreiek érseki támogatásának bencésellenes éle érdekes meglátás. Hogy kétségkívül igaz is, az már eddig is ismert, de ezzel összefüggésbe nem hozott mozzanatokkal is megerősíthető. Először Bakócznak a bencések mozgalma iránt tanúsított ellenséges viszonyulásának a reform kezdetéhez visszanyúló, vagyis a szervezeti reformokat jóval megelőző gyökerei hangsúlyozásával érvelnék a premontrei reform szellemi fogantatásának bencésellenes magvai mellett. Erre utaló jel, hogy 1505-ben nemcsak a pápa, de a király is szükségesnek látta az érseket külön arra kérni, hogy az engedetlen apátok megbüntetésében hatalmával segítse a gondokkal küszködő pannonhalmi apátot.¹⁰⁰ Egy megújuló bencés rend, élén egy befolyásos főpappal nemcsak érseki hatalmát, de anyagi érdekeit is sértette. 1490–1492 között Bakócz kezén volt a pannonhalmi apátság évi legkevesebb tízezer forintos jövedelme,¹⁰¹ s hatalmi kombinációiban a gazdag bencés apátságok mindig is fontos szerepet játszottak mint a fizetés vagy lekenyerezés eszközei. Az idegenek kezén lévő apátságok rendi visszaszerzése így

⁹⁹ Mályusz E.: i. m. 229.

¹⁰⁰ PRT III. 86. és Oklevéltár N° 145–146.

¹⁰¹ PRT III. 60–63. Az apátság éves bevételére ld. Kubinyi A.: Mátyás király i. m. 241–242.

anyagi forrásait és politikai mozgásterét szűkítette. 1514-ben is meg akarta például akadályozni, hogy a király elvegye Estei Hippolit egri püspöktől a tapolcai apátságot, ami be is következett.¹⁰² Bakócz annak idején (1497) Esteitől vette át az esztergomi érsekséget cserébe az egri püspökségért, amelynek volt viselőjét, egy másik itáliai bíborost pedig a szekszárdi apátsággal kárpótoltatott.¹⁰³ E tranzakció során cserejavadalomként a királyi kezelésben lévő Pannonhalma is felmerült, ami talán már a reform-előkészületek miatt veszítette el aktualitását.

Véleményem szerint Bakócz a pannonhalmi apát egyre növekvő befolyását – 1512-ben jött létre a reformapátságok első uniója – igyekezett korlátozni azzal a két pápai bullával is, amelyeket római tartózkodása idején eszközölt ki. Az első, amely 1513. július 18-án kelt, Bakóczot mint aznap kinevezett pápai oldal-követet a követsége területén fekvő valamennyi szerzetesrend kolostorainak vizitációjával és reformjával bízta meg.¹⁰⁴ A másik röviddel ezután megerősítette az érsek *legatus natusi* és prímási joghatóságát: vagyis a megyéspüspök kikapcsolásával elismerte bizonyos saját egyházmegyéjén kívül eső ún. exempt egyházak – köztük nyolc premontrei prépostság és tizenöt bencés apátság – feletti közvetlen hatalmát (*iurisdiction in spiritualibus*).¹⁰⁵ Paradox módon e két jogosítványt Bakócz elődei közül egyedül az a Szécsi Dénes bíboros kapta meg, aki a hazai egyház, köztük a szerzetesrendek – s különösen a bencések – megújításán fáradozó főpap volt.¹⁰⁶ Logikusnak éppen ezért elsőre az tűnne, hogy Bakócz szintén reformelképzelései, kézenfekvően a premontreiek reformjában vállalt tevékenysége (vagy valami egyéb) jogi megerősítése végett szerezte meg e jogokat. Úgy vélem azonban, hogy az érseket Rómában nem ez motiválta. E jogosítványok közömbösségét a premontrei reform viszonylatában könnyű belátnunk: Bakócz a rend élére ültetett emberei révén és az előljárók megválasztásának centralizált módszerével közvetlenül maga irányította a rendet. A reform formálisan nem az ő nevében, hanem belülről zajlott, így a rend befolyásolásához nem volt szüksé-

102 Ld. a 73. jegyzetet; *Sugár I.*: i. m. 205.

103 *Fraknoi V.*: Erdődy Bakócz i. m. 55.

104 „auctoritate nostra de diligenter informandi [...] tam in capitibus, quam in membris visitandi, corrigendi et etiam reformandi [...] concedimus facultatem.” *A. Theiner*: i. m. II. N° 801.

105 *A. Theiner*: i. m. II. N° 803.

106 Szécsi Dénes először 1449 márciusában kért és kapott utasítást V. Miklós pápától valamennyi bencés monostor vizitációjára és reformjára. Ezt három év múlva, 1552 márciusában egy újabb hasonló pápai parancs követte, amely azonban a bencéseken túlmenően valamennyi hazai monostorra vonatkozott (PRT III. Oklevéltár N° 56. és 63.). A kettő között eltelt időben a pápa kétszer is, 1451-ben és 1452-ben is megerősítette az érsek prímási és született követi joghatóságát, mindezek ellenére Szécsi 1454-ben és 1464-ben ismét kért és kapott pápai nyilatkozatot jogairól. Míg azonban az 1454-ben a pápa által exemptnek nyilvánított egyházak listája azonos a 13–14. században elismertekkel, egy évtized múlva három bencés (így összesen tizenöt), négy premontrei (összesen kilenc), ill. több társaskáptalan és plébánia növelte ezek számát (*A. Theiner*: i. m. N° 803. Bakócznak adott bullába foglalva valamennyi; *Kubinyi A.*: Dél-Magyarországi bencés apátok 1449. évi szekszárdi gyűlése. In: *Uő*: Főpapok i. m. 235–236.). Vö. *Kubinyi András*: Szécsi Dénes bíboros prímás. In: *Uő*: Főpapok i. m. 139–145., főleg 140–142.; *Kubinyi A.*: Dél-Magyarországi bencés apátok i. m. 233–237.

ge olyan pápától nyert jogcímekre, amelyeket a primási joghatóság megerősítése és a szerzetesrendi vizitatori kinevezése adott. A reformot előmozdító, jóváhagyó jogi aktusok során nem is élt ezen címeivel. Hogy ezek ugyanakkor a bencés reform ellen irányultak, Szécsi Dénes – aki Bakóczhoz hasonlóan kánonjogi doktor volt – reformtechnikái fényében válik egyértelművé. Kubinyi András Szécsi Dénes bencés reformban vállalt szerepét vizsgálva ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy az érsek a Dél-Dunántúlra koncentrálni akarta kiépíteni a joghatósága alá tartozó exempt monostorok hálózatát, amelyekkel létrehozhatta volna a reformot. Másképp fogalmazva: primási joghatósága célirányos kiterjesztése – amit részben Rómával is sikerült elismertetnie – szolgált eszközként számára a bencés apátságok reformjára, azaz szorosabb egységbe szervezésére és a belső fegyelem helyreállítására.¹⁰⁷ Ami a mi szempontunkból még lényeges: a primási és vizitatori joghatóság többszöri megerősítése a reformnak ellenszegülő apátok engedelmességre kényszerítésének eszköze volt.¹⁰⁸ Szécsi itt csak címszavakban vázolt példája alapján már könnyen adódik a következtetés, hogy a primási és apostoli jogosítványok nemcsak neki, de minden bizonytalannal Bakócznak is a bencés rend feletti főpapi befolyása megtartásának, növelésének eszközei voltak, függetlenül attól, hogy ezt azután ki mire, a rendi reform kívülről való keresztülvitelére vagy – ha a mozgalom belső lendületet kap – megakadályozására használta.¹⁰⁹

Az érsek motivációinak nyomát másfelől a premontrei reform eredményei és korlátai is magukon viselik. Talán az is több mint véletlen, hogy Bakócz szintén a kancelláriai titkárok sorából, akik közé Tolnai is tartozott, emelte ki a reform vezéralakját. S aligha hiszem, hogy más, mint a pannonhalmi apát bosszantása lett volna a célja Bakócznak azzal, hogy mások mellett őt is felszólította a premontrei reformhatározatok végrehajtásának védelmezésére.¹¹⁰ De térjünk a lényegre: Fegyverneky minden törekvése hiábavalónak bizonyult, hogy néhány jelentős elidegenített prépostságot – amint azzal a franciaországi generális káp-

107 Kubinyi A.: Dél-Magyarországi bencés apátok i. m. 233–237.

108 A primás jogainak második megerősítése 1452-ben ugyanis azért volt szükséges, mivel – amint az a bullában áll – az érsek jogait sokan kétségbe vonták. A következő nap kiállított pápai utasítás az érsek számára a kolostorok reformjára vonatkozóan pedig különösen azon exempt egyházakra vonatkozott, „amelyekben [az érsek] eddig nem gyakorolta egyházhatósági jogát” (*presertim in quibus iurisdictionis officio hactenus non inhesisti*). (Ezt azért kell így értelmeznünk és nem úgy, hogy „amelyekben eddig nem bírt” ezzel a joggal, ami szintén lehetséges fordítás lehetne, mert mint láttuk, az 1452-ben felsorolt exempt egyházak megegyeznek a korábbiakkal.) A továbbiakban az ezekben tapasztalható bajok sztereotipikus sorolása után felhatalmazást tartalmazott arra vonatkozóan, hogy az érsek mozgítsa el a vétkeseket és a rendek kiváltságaira való tekintet nélkül fenyítse meg őket. Ld. a 106. jegyzetet.

109 Bakócz primási jogai elődeihez képest az apátságok és prépostságok terén nem változtak, de az üresedésben lévő vránai perjelség és a bács-kalocsai egyházmegye neki való alárendelésével („ecclesie [...] sub omnimoda iurisdictione in spiritualibus et temporalibus [...] Archiepiscopi Strigoniensi [...] subsunt”) bővültek. Ez annyit jelent, hogy így egyszerre sikerült a bencések feletti jogait megerősíteni és egy nagy javadalomra rátenni a kezét.

110 Oszvald A.: i. m. 63.; ELTE EKK Collectio Hevenesiana. Tom. 47. fol. 248–273.

talánról (1510. május) hazahozott rendi reformhatározatok megbízták – rendjének visszaszerezze. Egy nehezebben indokolható és körülményesebb vállalkozás, a bencések somlóvásárhelyi apácarendházának megszerzése ugyanakkor gyors és látványos sikerrel járt. A szóban forgó rendház, talán nem meglepő, Bakócz, illetve unokaöccse mint a szomszédos somlói vár urainak védelme alatt állott.¹¹¹

A volt zsámbéki és a csuti prépostság a pálosok kezén volt, ami ellen a vizitátor 1511 őszén a helyszínen személyesen tiltakozott. Igen valószínű Oszvald Ferenc feltételezése, hogy a vizitátor 1512 elején Rómába küldött embere megbízatásai között szerepelt itt kijárni a két prépostság ügye kivizsgálásának, illetve visszaadásának elrendelését. Ami annál bizonyosabbnak látszik, ha arra gondolunk, hogy 1512. május 15-én, amikor az érseki helynök vásárhelyi bencéseket tiltó rendeletének pápai megerősítésére pecsét került,¹¹² nemcsak a rendi követ tartózkodott Rómában, hanem – mint tudjuk – Bakócz is, akinek itt a jelek szerint egyik első dolga volt, hogy a vásárhelyi monostor ügyét elintézzze.

Csut és Zsámbék ügyében, amelyek ráadásul közvetlenül primási joghatósága alá tartoztak, ugyanakkor semmi sem történt. Ez arra utal, hogy a nagy hatalmú bíboros ezek érdekében nem lépett.¹¹³ Ennek okát abban látom, hogy ezek ekkor a pálosok kezén voltak, akik részint rendjük hazai eredete, másfelől – a hívek adományokkal viszonzott – vallásos kínálata folytán itthon az obszerváns ferencesek mellett a legnagyobb népszerűségnek örvendtek.¹¹⁴ Hatásuk alól a jelek szerint Bakócz sem maradt mentes: kegyes adományokban, miként azt egri

111 A protektionális intézményére ld. *Kubinyi A.*: Mátyás király és a monasztikus rendek i. m. 245. A vásárhelyi zárda védelmezőire ld. *Lukcsics Pál*: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923. 18–19. Mátyás 1460. szept. 1-jén a monostor védelmét a Vas és Zala megye ispáni tisztét betöltő Kanizsaiakra bízta (MOL DL 15 495.). Később ezt II. Ulászló – a korábbi gyakorlat szerint – a somlói vár birtokosaira ruházta át (ld. a 121. jegyzetet). 1547-ben már az Erdődyek monostor feletti *ius patronatus*áról van szó, amelyet a somlói várral együtt ifj. Erdődy Péter ekkor Csoron Andrásnak ad zálogba. ÖStA HHStA Arch. Erd., Acta dominii Somlyóvár, Lad. 54., fasc. 1., N° 19. Kiadva ETE IV. 542.

112 MREV IV. N° 177., 211–212.

113 Fegyvernekre ennek ellenére sem mondott le a prépostságok visszaszerzéséről: 1520-ban az esztergomi prépost előtt tiltakozott azok jogtalan bitorlása ellen, de továbbra is mindhiába. *Oszvald A.*: i. m. 71.

114 Elég fellapozni a *Documenta Artis Paulinorum. I–III.* (Gyűjt. Gyéressy Béla. Bp. 1975–1978. [Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai X., XIII–XIV.] kötetét, hogy meggyőződünk a feléjük áramló kegyes adományok, misealapítványok, legációk sokaságáról. A késő középkori végrendeletek tükrében Kubinyi András értékelése: „Feltűnő, hogy monasztikus férfi monostor gyakorlatilag hiányzik a megadományozottak közül, viszont kolduló rendi vagy pálos kolostorok szép számban vannak képviselve.” *Kubinyi A.*: Mátyás király és a monasztikus rendek i. m. 239–240. A főúri rezidenciák és a kolostorok kapcsolatát szintén Kubinyi vizsgálta: 48 rezidenciából 29-ben állt kolostor: 2 bencés, 2 domonkos, 19 ferences és 5 pálos. *Kubinyi A.*: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2(1991) 219., 207. jegyzet. A korban tipikus (főúri) vallásosság megnyilatkozása Frangepán Mártoné, Veglia és Zengg grófjáié, aki a modrusi egyházmegye területén élő obszerváns ferencesek és pálosok javára jelentős összegben végrendelkezett (1467), amelyet így indokolt: „ad minorum de observantia et Sancti Pauli primi Eremitae sub regula Sancti Augustini ordinum fratres propter fructus uberes, quos eorum

számadáskönyve mutatja, mindenki más előtt leginkább a remetéket részesítette, s a rend neki köszönhette azt is, hogy 1493-ban a bencések által elhanyagolt visegrádi apátságot birtokba vehette. Az épületek helyreállításához a főpap anyagiakkal is hozzájárult.¹¹⁵ De a pálos devóció iránti szimpátiája talán személyes kapcsolattá is formálódott. Ha nem előbb, akkor Rómában, ahol 1512-től Gyöngyösi Gergely, a rend későbbi generálisa (1520–1521) és szellemi megújítója volt a pálosok római kolostorának perjele, aki ráadásul befolyásos szentszéki kapcsolatokkal is bírt.¹¹⁶

A somlóvásárhelyi bencés rendház ezzel szemben, úgy tűnik, valóban reformra szorult. Ennek első jele II. Ulászló 1510. szeptember 9-i oklevele, amelyben a király felszólította az apácákat, hogy ezután is maradjanak meg Erdődy Péter, a somlói vár földesura és várnagyai védelme alatt (*sub tutela et defensio*). A figyelmeztetésre azért került sor, mert – amint az uralkodó arról értesült – az apácák megpróbálták a földesúr fennhatósága alól kivonni magukat, „s hogy szabadabban és szabadosabban élhessenek, nem hajlandók a szuperintendens felügyeletét elfogadni [...] s a megye nemességét is rávették, hogy Erdődy Péter ellenében őket támogassa, noha az sem javaiknak, sem jobbágyaiknak semmi kárt nem okozott, hanem inkább biztonságban való őrzésükre törekedett”. A király annál is inkább csodálkozott a történeteken, mivel – mint írja – az apácák korábban maguk kérték tőle, hogy helyezze őket a somlói várnagyság védelme alá.¹¹⁷

Hogy a kolostori élet valóban válságban volt, ami Bakócznak a politikai reform legitimálására alkalmas ürügyét szolgáltatva, arra a korábbi kutatás az 1511. júniusi átadást megelőzően az apácák életéről – a körmendivel egyébként teljesen egyező forgatókönyv szerint, tanúkihallgatással egybekötve – lefolytatott kivizsgálás irataiból következtetett. Amint az érseki vikárius végső ítéletében olvasható: az apácák a környék lakosságát megbotránkoztatva a kolostorban táncmulatságokat rendeztek, fényűzően éltek, s nyilvános kocsmákat látogattak.¹¹⁸ A fentiek alapján azonban az sem zárható ki, hogy a válság az apácák ellen 1511 márciusában indított kivizsgálás oka volt: amikor Erdődy Péter megpróbálta

exemplari vita et admonitiones circa salutem animarum Christifidelibus afferunt, specialem geris devotionis affectum” – írja a pápa a gróf azon kérésére válaszolva, hogy a végrendeletét negligáló utódait sújtsa egyházi kiközösítéssel. ÖStA HHStA Arch. Erd., Urk. 10 132. és 10 133., a ferenceseknek tett adománya.

115 1493 és 1496 között a pálosoknak 13, a ferenceseknek 2, a kartauziaknak 1 alkalommal adott alamizsnát. *Kandra Kabos*: Bakocs codex vagy: Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–1496. évekről. In: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. II. Szerk. Kandra Kabos. Eger, 1888. 360–361., 364–369., 374. és 413–436.; Visegrádra ld. *Gregorius Gyöngyösi*: Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Ed. Franciscus L. Hervay. Bp. 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova XI.) 148.; Documenta Artis Paulinorum i. m. III. 223.; PRT XII/b. 52–53.

116 *Mályusz Elemér*: A pálos rend a középkor végén. Egyháztörténet 3(1945) 18.

117 ÖStA HHStA Arch. Erd., Urk. 10 247.

118 MOL DL 22 140.

megfegyelmelni a szabadosan élő közösséget szuperintendens kinevezésével, azok ez ellen nyíltan fellázadtak. Szuperintendensnek nevezett felügyelő kinevezésére, mint láttuk, Körmenten is sor került. Itt a körmentiek panaszára a provinciális intézkedett hasonlóan. Az eperjesi karmeliták feletti felügyeletet pedig a 15. században a rendi generális felhatalmazásából a városiak látták el széles fegyelmelési és vagyonkezelési hatáskörrel.¹¹⁹ Mivel azonban a bencés apácák nem fogadták el a földesúr emberének vagy az általa kért rendi előljárónak lettük való befolyását, s a megyében zavargásokat keltettek, ezt – unokaöccse panaszára – már Bakócz sem nézte tovább tétlenül. Ha mindez így történt, ezzel egyúttal azt a tényt is magyarázni tudnánk, hogy miért éppen a vásárhelyi apácákra esett Bakócz választása, és nem a jáki vagy csatári bencésekre, akiknek szintén kegyura volt,¹²⁰ s a jelek szerint a válság nemcsak az 1508-ban vizitált Csatáron,¹²¹ de Jákon is meghatározó volt.¹²² Mi több: 1509-ben a pannonhalmi apát elé vizsgálatra rendelt Balázs, a jáki apát botránnyosan aposztatált.¹²³

Hogy mégsem kezelhetjük a vásárhelyi reformot egyszerűen a földesúri kolostorreform és a patrónus egyéni és „hatósági” vallásossága¹²⁴ kontextusában, arra nem csak az a némileg homályos körülmény utal, hogy az aposztata bencés apát korábban magában Bakóczban talált támogatót. A vásárhelyi apácák uralkodói figyelmeztetésének háttere azonban végképp eloszlathatja kételyeinket. 1510 szeptemberében az uralkodó és a politikai elit Bakócz vezetésével külpolitikai tárgyalásokat folytatott Nyitrán.¹²⁵ Ezekben a napokban – nyilvánvalóan az érsek kezdeményezésére – pedig nemcsak a vásárhelyi apácák figyelmeztetésére került sor, hanem ekkor tette megerősítés végett a király elé Bakócz az 1510 májusában Franciaországban tartott premontrei generális káptalannak a magyar tartományra vonatkozó reformhatározatait is. Ez többek között azt tartalmazta,

119 *Regényi Kund*: Az eperjesi Szentháromság karmelita konvent története. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) előadásai. Szerk. Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 104–105.

120 Csatárra ld. *Fraknoi Vilmos*: Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei. Századok 21(1888) 100.; PRT XII/b. 256–265.; ÖStA HHStA Arch. Erd., Urk. 10 227. 1505. A kapornaki konvent előtt Bakócz és rokonai beiktatása Csatár, Botfalva et Elvefalva birtokaiba és a csatári apátság kegyuraságába. Jákra ld. PRT XII/b. 222–223.

121 PRT III. Oklevéltár N° 162., 617–624.; *Érszegi Géza*: Hétköznapiak a középkor végi magyarországi bencés monostorokban. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk. Takács Imre–Szóvák Kornél–Monostori Martina. Pannonhalma, 1996. 561–567.

122 „Dominus abbas monasterium desolatum in nullo reformavit, sed dietim magis desolat; fratrem unum tantummodo habet et illum fugitivum, alterius ordinis professum et nimis ebriosum et publicum tabernarium. Abbas cum illo fratre sepius litigat, vituperant se mutuo. Idem frater cum uno cultellus voluit dictum abbatem, prelatum suum transfigurere. Colonos suos unumquemque taxavit ad unum cubulum avene cum illo colore, quatinus visitoribus daret et non dedit, sed pro se retinuit.” PRT III. Oklevéltár 618.

123 PRT XII/b. 223.

124 A kifejezésre ld. *Franz Machilek*: Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit. In: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. Hrsg. Ferdinand Seibt. München, 1978. 87–101.

125 *Fraknoi V.*: Erdődy Bakócz i. m. 102–104.

hogy az előjárók rendi nővéreket helyezhetnek „olyan egyházakba, ahová jónak látják”. A fejlemények ismeretében ebből egyértelműen az következik, hogy Bakócz bizalmasai, Fegyvernek és Majtényi prépost már a vásárhelyi bencés apácák eltávolításának kész tervével indult a káptalanra 1510 januárjában. Ennek fényében pedig az apácák szervezkedése nem(csak) szabadosságuk, hanem kolostoruk védelmére irányult. A megyei nemességben az érsek által már régóta kitervelt és folyamatban lévő eltávolításuk megakadályozására kerestek szövetségest. Ulászló király felszólítása pedig a reformok formai előfeltétele, azaz a hivatalos figyelmeztetés funkcióját töltötte be, ugyanis a reform a király nevében zajlott. Miként II. Gyula pápa 1512. május 15-én kelt megerősítésében is az uralkodó kérését véli teljesíteni, Ulászló is magát tüntette fel a reform kezdeményezőjeként, Bakóczot a királyi akarat végrehajtójaként említve.¹²⁶

Bizonyosnak látszik tehát, hogy a vásárhelyi reform gyorsaságát és sikerét kizárólag Bakócz megkülönböztetett figyelmének köszönhette. Az pedig, hogy a kolostori élet megújítására annak ellenére nem a bencések közreműködésével került sor, hogy ennek feltételei Tolnai reformtörekvései és -eredményei mellett adottak lettek volna, csakis a rend és az érsek feszült kapcsolatán múlott.

Bakócz és az obszerváns ferencesek

Vajon nem kell-e a körmendi beavatkozás közvetlen kiváltó okát is Bakócznak a két rendhez, jelesül az obszerváns ferencesekhez és az Ágoston-rendiekhez fűződő kapcsolatában keresnünk? A kérdés jogos voltát az is jelzi, hogy ez szintén részét alkotta a felek közötti vitának. Az Ágoston-rendiek, mint láthattuk, amelllett, hogy az ellenük felhozott vádak hamisak, azt állították, hogy az érseket az obszerváns ferencesek ösztönözték a kolostor átadására. A ferencesek képviselői ezzel szemben az első budai kihallgatás során kijelentették: a körmendi kolostorba nem maguktól, hanem Bakócz kényszerítésére jöttek, s pereskedés helyett szívesen lemondanak róla.¹²⁷

A közelebbi és általánosabb körülményeket mérlegelve, azt hiszem, a ferenceseknek kell hitelt adnunk: a reform ötlete nem tőlük származott, a reform elő-

126 MREV IV. N° 177., 211–212.

127 „prefati vero fratres ordinis Sancti Francisci de observantia similiter responderunt, quod pro dicta domo seu monasterio de Kermend nullo modo litigare velle, vel lites aliquas propterea agitare, subindigentes, quod ipsi fratres ordinis Sancti Francisci de observantia non sponte, sed coacte intrassent monasterium oppidi Kermend, diocesis lauriensis, compulsi vigore certarum litterarum dicti reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis et de latere legati, sub poenis et censuris ecclesie Strigoniensis emanatarum.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, 3v–4r.; „minister ordinis divi Francisci nomine fratrum observantivorum sollempne premissa protestatione respondit: se occasione domus prefati litium amfractus minime subiturum, verum mandato, ut par est, beatitudinis vestre in omnibus pariturum, que si iusserit eos domo prefata egredi perliberenter obsecuturos”. Szatmári levele a pápához. 1518. jún. 18. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 1rv.

készületei nélkülük folytak, s mikor 1517 májusának végén kézhez vették az érseknek a kolostor átvételére vonatkozó parancsát, akkor sem igen lelkesedhettek az ötletért. Az obszerváns ferencesek, mint közismert, a késő középkori Magyarországon a pálosokkal versengő népszerűségnek örvendtek. A 15. században negyvennégy új kolostort építettek számukra a híveik. Többek között a közeli Egerváron is állt egy új kolostoruk, Vas megye újdonsült bárói családja, az Egerváriak jóvoltából.¹²⁸ Nem valószínű tehát, hogy szemet vetettek volna az Ágoston-rendiek régi és romos körmendi klastromára. Bakócz és a ferencesek előzetes együttműködését legjobban talán a reform kudarca, a ferencesek távozása cáfolja. Gondoljunk csak a somlóvásárhelyi eseményekre, ahol Bakócz és a premontrai vezetők nyilvánvaló együttműködését a kolostori élet gyors és sikeres megújulása koronázta. Kísértő az a gondolat is, hogy a keresztes hadjáratból lett parasztfelkelés és a megfeneklett kolostorreform között strukturális hasonlóságot feltételezzünk, nevezetesen azt, hogy a kudarcot mindkét esetben Bakócz egyoldalú érdekeltsége, s a közösen átgondolt előkészítés hiánya következményének tulajdonítsuk.

Szűcs Jenő mutatott rá arra, hogy Bakócz a keresztes hadjárat megszervezését csak akkor bízta Rómából hozott kísérete és a vonakodó püspöki kar helyett az obszerváns ferencesekre, miután a vállalkozás megfenekleni látszott.¹²⁹ Ezzel kapcsolatban a kérdés az, hogy miért nem egyből őket kérte fel erre a feladatra. Magától értetődő ugyanis ez lett volna: a hazai törökellenes pápai akciók hagyományos kivitelezői a cseri barátok voltak, akiknek sikerességéről Bakócz még fiatalon közvetlen tapasztalatokat szerezhett Gabriele da Rangoni, Capestrano rendtársa és segítőtársa környezetében.¹³⁰ Szűcs válasza erre a következő: „Talán azért nem fordult már kezdetben a ferencesekhez, mert ezek éppen a közelmúltban, 1512–13 körül, a jubileumi búcsúpénzek országos gyűjtése és kezelése kapcsán – mint a rendi krónikából tudjuk – »gyűlöletessé váltak mind a prelátusok, mind [egyéb] szerzetesek előtt«.”¹³¹ Úgy vélem, ennél többről is beszélhetünk. Szerintem az érsek – jöllehet ez idő alatt Rómában tartózkodott – a provincia vezetőinek nehéz helyzetével is tisztában volt. Vagyis tudott a fiatal barátok radikális, a rendi élet megszigorítását a spiritualizmus jegyében követelő csoportjának 1512–1513-ban nyilvános botrányokba (a szlavóniai örkerület elszakadási kísérlete, a flagelláns mozgalmak felerősödése, a konzervatív vezetés konfliktusa a lázongókkal szövetkező budai itáliai biztossal és lektorral) torkolló rebelliójáról is.¹³² Mi utal erre? Bakócz feltehetően Rómába indulása előtt,

128 *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: *Új: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. 83–84.; *Karácsonyi J.*: i. m. II. 38–39. és 356. Ld. még a 144. jegyzetet.

129 *Szűcs Jenő*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények* 43(1972) 235–236.

130 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: i. m. 28.

131 *Szűcs J.*: i. m. 236.

132 *Vö. Szűcs Jenő*: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78(1974) 412. és 414–416.

Dézi Balázs, budai gvardián kérésére megerősítette IV. Jenő pápának az obszerváns ferencesek harmadrendi házaihoz kötődő önostorozó testvérület számára adott kiváltságát, s engedélyezte e társulat működését és terjeszkedését egyházmegyéje területén. Ennek érdekében a belépőknek negyvennapos búcsút engedélyezett.¹³³ Szűcs ezt a mozzanatot nem, csak a következőt ismerte: 1513. május 23-án X. Leó is konfirmálta elődje bulláját. A kettő közötti időre vonatkozóan (1511–1513) esik szó a rendi krónikában a flagelláns társaságok elszaporodásáról és botrányairól.¹³⁴ Vagyis úgy tűnik, mintha e *confraternitas*, amely korábban csak Pápán létezett, szélesebb körben való elterjedését Bakócz támogatásának köszönhette volna; az 1513-as pápai bulla pedig alátámasztja Szűcsnek azt a feltételezését, miszerint ez már a rendi vezetés ellenőrzése alól kicsúszott társaságok rendszabályozását szolgálta. Minderről a Rómában lévő Bakócz nemcsak tudhatott, de a bulla talán beilleszthető az általa ekkoriban kieszközölt pápai engedmények sorába. Mindenesetre Dézi Balázssal, a budai gvardiánból lett provinciálissal (1513) való közeli kapcsolatára utal az is, hogy Dézi már közreműködött a keresztes bulla első budai kihirdetésében is.¹³⁵

Mi a tanulság mindebből? Bakócz a jelek szerint ismerte a rend belső viszonyait a rendi vezetőkkel való jó kapcsolatának köszönhetően, ami végül is az esztergomi érsektől mint a rend védnökétől¹³⁶ el is várható. Amint azonban bajba került, a ferencesek érdekeit és bevonásuk veszélyeit szem előtt veszítve mozgósította őket egyéni céljai elérése érdekében. Az obszerváns vezetők pedig, bár feltehetően nem örültek a megbízatásnak, teljesítették a pápa legátusának parancsát, a romos körmendi kolostor átvételét illető parancshoz hasonlóan. Mindez együttvéve ha nem is összehangolt cselekvésre, de kapcsolatuk kiegyensúlyozottságára vall (mivel az akciót, a püspökökhöz hasonlóan, el is szabotálhatták volna). Ennek jele az is, hogy az 1514-es tragikus kudarc után sem vált ellenségessé az érsek rendhez fűződő kapcsolata. (Ami az ellene jóval kevesebbet vétő Tolnai ellen indított „hadjárata” fényében nem magától értetődő.) Pedig az akció felfüggesztését elrendelő oklevelei tanúsága szerint kortársainál jobban érzékelte, hogy a felkelés ideológusai és kapitányai a sokak által emlegetett *presbyteri* helyett elsősorban „szerzetes aposztaták” voltak.¹³⁷ A jelek szerint tisz-

133 Említi *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. 20.

134 *Szűcs J.*: Ferences ellenzéki áramlat i. m. 412. 49. jegyzet (bulla) és 412. (botrány). *Blasii de Zalka et continuatorum eius chronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae*. In: *Analecta Monumentorum Hungariae*. I. Collegit Franciscus Toldy. Pest, 1892. Ed. Geisa Érszegi. Bp. 1986. 283.

135 Dézi provinciálissá választása *Blasii de Zalka* i. m. 283.; *Szűcs J.*: Ferences ellenzéki áramlat i. m. 409.

136 *Szűcs J.*: A ferences obszervancia i. m. 214. Utódja a rend kérésére, igaz csak 1524-ben, ebben a tisztségében is Szatmári lett. *Karácsonyi J.*: i. m. I. 383.

137 1515. máj. 14-i és 25-i parancsa. *Monumenta Rusticorum* i. m. N° 30. és 34. A Bakócz humanista köréhez tartozó Taurinus is őket okolja utólag az eseményekért (Dózsa az ő tanítványuk, az ő lázító prédikációikat hallgatta fiatal korában; a parasztok vezetői a kolostori barátok és szökött szerzetesek) patrónusát menteni igyekvő propagandisztikus művében. *Szűcs J.*: A ferences obszervancia i. m. 245.

tában volt tehát azzal, hogy a parasztháború, amely a saját karriervágynak a végét jelentette, jelentős részben az obszerváns ferencesek körüli újabb, végzetes botrány volt. A körmendi kolostort ennek ellenére nekik szándékozott adni, illetve 1517-ben nekik is adta. Bár 1513-ban Rómában csak annyit kért, hogy azt az ágostonosok helyett valamelyik másik kolduló rend obszerváns szerzeteseinek adhassa,¹³⁸ felteszem, hogy jelöltjei erre már ekkor a ferencesek voltak, s nem a még elvileg szóba jöhető domonkosok – hacsak nem gondoljuk, hogy az 1514-es botrány ilyen pozitív fordulatot idézett volna elő Bakóczban a ferencesek irányában.

Magán devóciójának külső jelei e két rend irányában nem túl meggyőzőek. Ugyanis a flagelláns társulatok támogatása ugyanúgy nem tartozik ide, mint ahogy az sem, hogy Bakócz 1505-ben megerősítette domonkosok világi papsággal folytatott vitájában a védelmüket elrendelő pápai bullát (1484).¹³⁹ S igaz ugyan, hogy gyóntatóját a domonkos barátok – kiknek szatmárnémeti iskolájában annak idején tanulmányait megkezdte – közül választotta, mivel azonban a pápák személyes teológusait is hagyományosan e rend adta, ezt tekinthetjük valóságos mentalitása római orientációja jelének is.¹⁴⁰ S igaz ugyan, hogy 1513-ban búcsúengedélyt kért a pápától az óbudai (konventuális) ferences kolostor kápolnáját felkeresőknek, de kérését nem a ferencesek, hanem az itt eltemetett Szent Erzsébet iránti tiszteletével indokolta.¹⁴¹ Abban azonban talán Bakócznak is volt szerepe, aki általában körültekintően gondoskodott unokaöccsei és unokahúgai jövőjéről, hogy egyik rokona obszerváns ferencesnek öltözött be. De legalábbis ezt nem nézte rossz szemmel, ha a pataki rendház fiatal barátját időnként kisebb összeggel anyagilag is támogatta.¹⁴² Így az Ágoston-rendiek alternatívájaként a cseri barátok mellett – s ez talán valóban döntő szempont volt – mindenekelőtt a mezővárosi lakosság igényei szóltak. Ugyanis az obszerváns fegyelem jegyében megújult, a népnek szóló prédikációt és tanítást lelkipásztori tevékenységük középpontjába állító, abszolút szegénységet vállaló ferenceseket a mezővárosiak feltehetően Körmenden is szívesebben látták, mint az inkább a barátok saját tudományos képzésére összpontosító, s a nagyobb városokat kedvelő Domonkos-rendi vetélytársaikat.¹⁴³

138 „fratribus ad presens ibidem existentibus inde submotis alios cuiuscunque ordinis etiam mendicantium regularis observantie fratres [...] inducendi”. X. Leó brevéje. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 11v.

139 ELTE EKK Collectio Hevenesiana. Tom. LXVII. 564–570. Idézi: *Implom J.*: i. m.

140 Gyóntatója 1505-ben Máté, az esztergomi domonkos konvent perjele volt. Ld. az előző jegyzetet.

141 *A. Theiner*: i. m. II. N° 808.

142 *Kandra K.*: i. m. 436.

143 *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 279–280. (iskolázás), 291–295. (reform), 349–355. (predikáció); *Duncan D. Nimmo*: The Franciscan Regular Observance: The Culmination of Medieval Franciscan Reform. In: *Reformbemühungen* i. m. 189–205.

Bakócz és az Ágoston-rendiek

Mint előljáróban láttuk, a hazai ágostonos szakirodalomban nemcsak Bakócz és a rendtartomány előljáróinak ellentétéről olvashatunk, de azzal a nézettel is találkozunk, hogy Agostino Vicenzát, az esztergomi rendi főiskola vezetőjét szintén az érsekkel való konfliktusa késztette 1517-ben távozásra az országból. A források azonban egyik állítást sem erősítik meg. Sőt, az utóbbit egyértelműen cáfolják azáltal, hogy a magyar provincia és az itáliai *magister regens* viszályát tanúsítják. Így az 1514-től kezdve nyomon követhető ellentét volt az oka annak is, hogy Vicenzát a rendfőnök 1516. október 7-én visszarendelte Itáliába.¹⁴⁴ A szóban forgó nézeteltérés a magyar provincia és a római rendi vezetés rendi reform ügyében képviselt eltérő nézeteinek személyes, illetve anyagi konfliktus formáját öltő, ezért kivételesen jól dokumentált állomása.¹⁴⁵ Egidio da Viterbo generális (1506–1517) a *vita communis* jegyében zajló mérsékelt, de a magyar provinciában nem túl lelkesen fogadott reformprogramja megvalósítása érdekében küldte 1512 júliusában a római és sienai rendi főiskola vezetőjét Esztergomba. Feladata mindenekelőtt a reform kulcspontját alkotó tanulmányi rend bevezetése volt.¹⁴⁶ Az egymást váltó magyar provinciálisok azonban nem ismerték el Vicenza rendelkezéseit, s a generális(ok) – az olasz távozásával sem szűnő – szigorú felszólításai ellenére sem fizették ki itt tartózkodása költségeit.¹⁴⁷ Kétségtelen, hogy az

144 Aegidii Viterbiensis OSA Registrum Generalatus. I–II. Ed. Albericus de Meijer. Romae, 1988. (Fontes Historiae Ordinis Sancti Augustini. Prima Series: Registra Priorum Generalium 17–18.), I. N° 569–570.

145 A téma bővebb kifejtését ld. *Erdélyi Gabriella*: Válság vagy megújulás? Az Ágoston-rendi remeték magyar provinciája és a rendi reform ügye a késő középkorban. *Egyháztörténelmi Szemle* 3(2002) 51–67.

146 1512. júl. 12.: „Fecimus regentem in gimnasio ungaro magistrum Augustinum Vicentium omnium auctoritate etc. dedimusque sibi facultatem, ut quoscunque secum ducere possent quoscunque etiam graduatos modo velint ipsi venire et licentiam obtinuerint ab eorum superioribus ad studium disponendi usque ad lectoratus dignitatem exclusive, neminem tamen creare possit in cursorem vel magistrum studii, quamvis possent eis dare locum et officium”. Megbízatása és a reform ügyének kapcsolatára ld. 1516. júl. 15. „Confirmamus acta capituli provinciae Ungariae, mandantes provinciali servari faciat reformationem, et studium instauret sub poena privationis officii”. Aegidii Viterbiensis Registrum. II. N° 478.; *F. X. Martin*: The Augustinian Order i. m. 92–93., ill. következő megbízatását: 1516. okt. 6.: „Magistrum Augustinum Vicentium Florentiam adiutorem reformationi et studio mittimus.” Aegidii Viterbiensis Registrum i. m. II. N° 569.

147 1514. szept. 18.: „Magistro Augustino Vicentio regenti Ungarie scribimus ut patribus provincie satisfacere studeat. Provinciale hortamur ut studium ac magistrum Augustinum optime tractet.”; 1516. szept. 29.: „Scripsimus ad provincialem Ungarie, conquerentes quod magistrum Augustinum Vicentium in laboribus studiorum suorum non recognoverit precepimusque sub penis et censuris consuetis, ut infra duorum mensium spatium a notitia premissarum satisfaciatur promissa et reficiatur expensas etc.” Ugyanez a felszólítás leváltás terhe mellett 1517. szept. 13-án (Aegidii Viterbiensis Registrum i. m. II. N° 161., 563. és 881.); 1518. júl. 23.: „Acta capituli Vngarie confirmamus omnia preter gradus: mandante ut illa servent que reverendissimus dominus Egidius instituit. Litteras reformationis publicas ad provinciam scribimus:

olasz tudós szellemi nyughatatlansága (1529-ben a lutheri eretnokség vádja éri majd) összeférhetetlen természettel párosult, így életét a személyes konfliktusok is végigkísérték (1518–1523 között a firenzei főiskola vezetőjeként egy kényelmes kolostori celláért hadakozott a perjellel). Az esztergomi viszály elvi síkját a regisztrumkötetekben olvasható feljegyzések mellett – hogy a ferenceseknél az itáliai biztos és a magyar előjárók közötti világnézeti összecsapást 1512–1513-ból mint lehetséges analógiát ne is említsük – ugyanakkor a reformpárti generális(ok) töretlen Vicenza melletti kiállása is megerősíti.¹⁴⁸

Sajnos közvetlen adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy Bakócz milyen szerepet játszott a székhelyén zajló rendi konfliktusban, semmit nem tudunk konkrétan a hazai és az itáliai előjárókhöz fűződő kapcsolatáról. Csupán annyit tudunk, hogy Vicenza esztergomi megbízására Bakócz római tartózkodása idején, 1512. július 12-én került sor. Ez egybeesik a lateráni zsinat első szakaszával, amelyet Egidio da Viterbo beszéde nyitott, amelyben Bakóczra is utalva a törökellenes összefogást sürgette. Nehezen tudom ezért elképzelni, hogy Bakócz ne tudott volna Vicenza küldetéséről. A magyar bíboros ebbéli szerepét (kezdeményezését vagy ellenzését) illetően azonban nem érdemes további teljesen bizonytalan találgatásokba bocsátkoznunk. Az azonban megint csak tény, hogy a körmendi kolostor reformjára az első azt követő tavasszal került sor, hogy Vicenza négy év után, 1516 októberében távozott az országból. Úgy vélem tehát, hogy ez ugyan semmit nem árul el az érsek és az ágostonos prédikátor kapcsolatának jellegéről, ezzel megtaláltuk a körmendi reform 1514 óta tartó késlekedésének legvalószínűbb okát: Bakócz addig nem akart ebbe az ágostonosok elleni akcióba belefogni, amíg a provincia és Vicenza kiéleződött viszálya, a római rendi vezetés ide irányuló nagyobb figyelme el nem ült ismét. Fellépése ugyanis a kolostor védelmében talán összekovácsolta volna a belső rendi ellenfeleket, s Vicenza talán hatékony ellenállást is tudott volna szervezni itthon és Rómában egyaránt. Hogy jól taktikázott, azt a pápa már ismert, a központi rendi érdekképviselő működésbe lépése nélkül is ágostonospárti döntése megerősíteni látszik. Így a generális regisztrumkötetében két héttel ezt követően, 1517. szeptember 15-én csak a provinciális káptalan előkészületei vagy határozatainak megerősítése alkalmából rendszeresen (és hiábavalóan) elküldött reformkörlevél szokásos bejegyzését találjuk, amihez ezúttal egy pápai, vélhetően az egész rendhez szóló reformlevelet is csatol-

monentes provincialem, ut satisfieri faciat Magistro Augustino Vincentino sicut reverendissimus dominus Egidius cardinalis mandavit.” AGA Dd. 13. fol. 27v–28r. Továbbá 1518. okt. 10. AGA Dd. 12. fol. 186.

148 Bár Mezey (Hubert Jedin alapján) kizárólag politikai konfliktusról beszél Firenzét illetően (*L. Mezey: i. m. 332–333.*), a regisztrumokat alaposan kiaknázó és tárgyilagosan elemző Timkovic Agostino da Vicenza életútját nyomon követő kéziratos tanulmánya az események megbízhatóbb leírását adja. Ő az esztergomi konfliktus kapcsán egyébként nem gondol többre, mint anyagi vitára (ELTE EKK H 306 – Timkovic-hagyaték). Vicenzára e két tanulmányban használt regisztrumkötetekbeli adatokon kívül ld. még Giles of Viterbo, OSA. *Letters as Augustinian General. (Lettere ufficiali, 1506–1517).* A cura di Clare O’Reilly. Rome, 1992. (Fontes Historiae OSA. Series II.) N° 135.

tak.¹⁴⁹ A regisztrumkötetekben tehát a primás konfliktusának akár a provinciával, akár Vicenzával, az előljáróban említett 1520-as bejegyzésig¹⁵⁰ semmi nyoma. Amiből talán következtethetünk arra, hogyha korábban bármilyen ügyük lett volna egymással, akkor az is bekerült volna a regisztrumkötetekbe. Mivel azonban erre vonatkozó bejegyzés nincs, így Bakócznak az egész rend iránti haragját nem körmendi beavatkozása okának, hanem a kolostoruk elvesztésébe belenyugodni nem akaró Ágoston-rendiek római fellebbezése következményének kell elkönyvelnünk. Az ágostonosok rendkívüli (mint láttuk, a bencések ezt Bakócz életében nem merték megtenni) merészségét a primással szemben ugyanakkor talán azzal magyarázhatjuk, hogy provinciálisuk, Pécsi Balázs (1518–1522, 1526–1527) II. Lajos király különös szeretetét és kegyét élvezte.¹⁵¹ Várakozásaikban azonban csalódnuk kellett, mivel az uralkodó a jelek szerint nem vállalt érdekükben konfliktust a már öreg és beteg, de annál rigorózusabb érsekkel. Bakócz rendjük ellen gerjedt haragjáról Pécsi így 1520 tavaszán személyesen számolt be a generálisnak Rómában. Venezia magyar királynak küldött figyelmes ajándéka – egy tintatartó – a provinciális és tartománya ajánlásával pedig nyilván az eddig elmaradt, de most a primás megszelídítésével még bepótolható aktív uralkodói támogatást igyekezett számukra biztosítani.¹⁵²

Következtetés

Munkamódszerünk a nyomozókéhoz hasonlított. Az ügy felgöngyölítése során nyomok és hipotézisek segítségével haladtunk előre. Az egykori egyéni értelmezések és cselekedetek megértése érdekében érdemes volt felfigyelni az ellent-

149 1517. szept. 15.: „In capitulo Ungariae presidentem facimus venerabilem fratrem Georgium vicarium Quinque Ecclesiarum in forma consueta. Ad provinciam Ungariae litteras reformationis damus quibus annexam missimus apostolici brevis copiam, in qua S. D. N. voluntas de reformatione continetur”. Aegidii Viterbiensis Registrum i. m. II. N° 883.

150 Ld. a 93. jegyzetet.

151 Pécsi Balázs, *sacre theologie lector*, provinciális kapcsolatára a királlyal: a generális Pécsi Balázs provinciális 1521-es újraválasztását nem fogadta el, mivel az a rendi szabályzatnak ellentmondott (a maximális három évet a provincia élén már betöltötte); tekintettel mégis egyhangú megválasztására, a jövő évre kiírt újabb káptalani választásig provinciális vikáriusnak nevezte ki. Ennek kapcsán Pécsihez írt levelében olvashatjuk: „Quare precepimus illi ut omni tergiversatione post habita futuro anno capitulum celebret, neque putet nos tantum tribuere regis in eum amori ut equitatem, aut maiorum nostrorum decreta ob eum labefactari velimus, que si nos amat, det operam ut inviolabiliter per totam provinciam suis auspiciis observentur.” (1521. júl. 20. AGA Dd. 14. fol. 42v.) És végül II. Lajos levele a generálishoz: „vadt nunc istuc in Urbem is fidelis noster religiosus frater Blasius OSA Sacre Theologie lector et prior provincialis Vngarie pro certis rebus suis, quem nos ob eius virtutes speciali gratia et favore prosequimur [...] rogantes eundem, velit nostro intuitu in illis rebus, quibus patrocinium Vestre P. imploraverit, eidem omni ope adesse [...] referet idem nonnulla nostro nomine eidem.” Buda, 1526. máj. 6. AGA Dd. 15. fol. 94rv.

152 II. Lajos válasza Gabriele da Venezia generálisnak. Buda, 1520. máj. 15. AGA Dd. 13. fol. 145v.

mondásokra: a peres felek gyökeresen ellentétes állításaira vagy a pápai retorika logikai bukfcencére. Más esetekben a rendhagyó jelenségek okait kerestük. Ilyen volt például a végső döntést Rómába utaló pápai rendelet, vagy az a tény, hogy a reform végső soron kudarcba fulladt. Bizonyos pontokon pedig hasonló elemek alapján általánosabb analógiákat feltételeztünk: Bakócznak az egyéb szerzetes-rendek reformmozgalmaiban játszott szerepét vizsgálva vagy összevetve tevékenységét egyik elődje, Szécsi Dénes érsek tetteivel és céljaival.

Mivel következtetéseink a kézenfekvő sztereotípiákkal ellentétesek, kacska-ringós történeti kirándulásunk talán nem volt hiábavaló. Mert egyfelől megállapítottuk, hogy az ügyben nagy szerepet játszott Bakócz politikai befolyása, amittől sem X. Leó pápa, sem a kivizsgálást végző szentszéki bírák nem tudták magukat függetleníteni. Azt is megtudtuk, hogy Bakócz kapcsolatát a premontrei és a bencés reform irányában, ennek részeként a somlóvásárhelyi kolostorátadást általános egyházpolitikai célok, hatalmi versengés mozgatták. És mindezek ellenére a körmendi események legvalószínűbb rekonstrukciójának mégis az tűnik, hogy az érsek ezt a kolostort nem főpap-politikus mivoltában az Ágoston-rendiek ellenségeként, vagy a cseri barátok szövetségeseként reformálta, hanem egyszerűen azért, mert a kolostor földesura és kegyura volt, s mint ilyen ismerte a kolostori élet valóban válságos állapotát, amelyen változtatni akart. A körmendi kolostorreform története innentől fogva a késő középkori földesúri kolostorreform történetének, a patrónus egyéni és „hatósági vallásossága” és uralomgyakorlása lapjaira tartozik. Ebben a kontextusban kell keresnünk a magyarázatot arra az itt nyitva maradt kérdésre, hogy miért maradt teljesítetlenül a kolostor felújítására tett ígéret, ami a reform végső kudarcát, a ferencesek elköltözését idézte elő. De anélkül is, hogy értenénk az okait, az érsek hanyagsága – az értelmezés itt választott szintjén – a körmendi események nagypolitika-mentességét erősítő körülmény: arra utal, hogy a reform, amelynek sikeréért más esetben mindent megtett, Körmenden nem jelentett Bakócz számára presztízs-kérdést.

GABRIELLA ERDÉLYI

TAMÁS BAKÓCZ AND THE RELIGIOUS ORDERS. A CASE STUDY

The relationship between Tamás Bakócz, archbishop of Esztergom and papal legate, and the religious orders in Hungary is examined with the aim of comprehending a specific event. The event in question is the reform of the convent of the Augustinian hermits in Körmen. The patron of the mendicant monastery was Tamás Bakócz. In 1513, he made a complaint about the negligent and scandalous lives of the Augustinian friars, requesting the authorisation of Pope Leo X for a reform of the friary – which was subsequently granted. The actual transfer came in 1517: after an inquiry, which included witness interrogation, the Augustinians were told to leave; their place being taken by Observant Franciscans under order of the legate. However, the Augustinians launched an appeal in Rome against the archbishop's proceedings, and the Medici

pope ordered an inquiry. The details of the inquiry may be found in the minutes of the trial.

Those involved in the events portrayed what happened in radically different ways. Bakócz and his people indicated that their aim had been to re-establish religious community life. In their appeal, however, the Augustinians stated that they had been living exemplary lives and therefore considered their removal to be a violent act on the part of the prelate and of the Franciscans, as well as an unlawful deprivation (*spolium*). Since their order was subject to the exclusive jurisdiction of the Pope and the general of the order, they stressed the illegitimacy of the proceedings launched against them by the archbishop. By following the dispute, the study attempts to determine whether or not the proceedings were lawful and the extent to which it was conceived as the realisation of observant religious ideals or in the light of other factors. It should be borne in mind that Bakócz constructed his self-fashioning in accordance with the ideal of a renaissance prelate, and that contemporary convent reform was a complex social event as well as an international issue of ecclesiastical policy.

In the first part of the study, we reconstruct the proceedings and legal context of the trial. In doing so, we compare the events in Körmend with other similar inquiries. Based on a comparison of the reform of convents initiated by landlords as patrons and papal legates, it seems that Bakócz proceeded with greater caution than might have been expected and did so in a lawful manner. Indeed, he appears to have been excessively cautious rather than violent. In addition to the role-distortion that defined his person (he was both patron and legate), his moderate behaviour may have stemmed from the realisation that the convent transfer between the two orders would give rise to resistance, given that it was a matter of prestige between two rival orders – as demonstrated by the brave appeal launched by the Augustinians in Körmend. It is also striking that the Pope reacted to the appeal in a very extraordinary manner, ordering the immediate return of the convent and declaring his ultimate authority in the matter – thus circumventing Bakócz. Following this track, we were struck by the individual aspects of the Körmend reform (its delayed nature and Bakócz's peculiar situation) as well as by the structural characteristics of reforms initiated by external factors, above all the tension between the canonical legal relations and the practice of reform. From the latter third of the fifteenth century, the papacy, which had originally been the natural ally of the observant movements, began to defend the interests and reputation of the Conventuals rather than support the Observants and their local allies. This is why in Körmend the Pope could paradoxically turn against his own legate. However, in practice the direct jurisdiction of the Pope over the convents was of little effect: the outcome of the reforms was largely dependent upon local circumstances, as it was in Körmend where the Pope was also forced to approve local changes.

Having clarified the legality of the inquiry, we then attempt, in the second part of the study, to reveal the archbishop's inner motivation within the context of his relations with other rival orders. The issue arises as to the inevitability of the Franciscans' reform as the solution to the convent crisis in Körmend – which despite the unequal power relations affecting the participants in the trial, we are unable to question in the light of the partial testimony of the witnesses. That is to say, why did Bakócz choose not to co-operate with the superiors of the Augustinian order? We have few positive data concerning the relationship of the cardinal with the Franciscans and the Augustinians. As a possible analogy, it seemed worthwhile to examine his relationship with the Benedictines, Premonstratensians, and their reform movements. For we know

that the general dispute between Bakócz and the Benedictine abbot Máté Tolnai strongly influenced Bakócz when he removed the Benedictine nuns from their convent in Somlóvásárhely and gave it to the Premonstratensian order, which was in the process of a spectacular renewal under the direct management of the archbishop. The parallel is a tempting one. Nevertheless, our data do not support the existence of a political pact between the archbishop and the Observant Franciscan leadership, the importance of which has probably been overestimated by previous researchers. On the other hand, however, the anger felt by the prelate towards the Augustinians in 1520 does not appear to be the reason for his intervention in Körmend. Instead, it appears to be the consequence of the Augustinians' appeal launched in Rome. Thus the principal factor in the Körmend reform – just like the transfer of the Benedictine abbey in Visegrád to the Paulines – seems to be the motif of a 'superior' and personal religious belief. In other words, unless other interests intervened, the fostering and support of the religious renewal of the orders and their convents was another means of self-fashioning that could be employed by the renaissance prelate.